

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

AZ ÁRPÁD-KORI KIRÁLYI VÁRMEGYE FELBOMLÁSA ÉS HADAKOZÓ NÉPEINEK SORSA

A XIII. század folyamán Magyarországon a királyi vármegyék felbomlottak. Szétesésük, katonai szervezetük gyengülése már a tatárjárás krónikásának, Rogeriusnak is feltűnt. Leírása szerint az ispánok egyszerű harcosoknak néznek ki.¹

Pesty Frigyes Szalay Lászlóval egyetértve megállapítja, hogy a várszerkezet bomlása természetes és „haladó (!) fejlemény”. Csodálkozik azon, hogy a hanyatlás olyan sokáig tartott s a banderális rendszer kialakulásáig „nem történt nagyobb baj”. V. István és IV. László győzelmeiben a várkatonaságnak már kevés szerepe lehetett.²

Pestynek igaza van abban, hogy a XIII. század utolsó harmadában a várkatonaság szerepe már meglehetősen csekély. De mint a későbbi kutatás megállapította, a bandériumok, vagyis a feudális urak magánhadseregei már léteztek a XIII. században; királyaink éppen magánhadseregek felállítására céljából jutattak földadományokat a harcias nemességnek, nagyrészt éppen a királyi vármegyék földjeiből s a várkatonaságnál korszerűbb, nehezebb fegyverzetű harcosok kiállítására ösztönözték őket.³

Ezt részben már *Károlyi Árpád* is felismerte. Megállapítja, hogy a XII—XIII. századi külső hadjáratokban a nemzeti birtokon élő magyar nem volt köteles részt venni. Ha mégis részt vett, ezért adománybirtokot kapott, s ezek mind a várbirtokból kerültek ki. A várbirtokok elosztogatásából a nagyurak, de rajtuk kívül a középrétegek is hasznot húztak.⁴

A várföldek elosztogatása II. András korában volt legnagyobb mértékű, valószínűleg azért, mert az igen aktív külpolitikát folytató, talán könnyelműségre is hajlamos király ilyen módon akart külföldi hadjárataiban jól felhasználható haderőre szert tenni. Hogy II. András birtokpolitikája nem volt visszafordítható, az bizonyítja a legjobban, hogy végül utóda, a várföldeket eleinte visszaszerezni igyekvő IV. Béla sem tehet mást: kénytelen folytatni a birtokosztogatás politikáját.⁵

¹ *Rogerius*: Carmen miserabile. In: *Gombos*: III. k. Budapest, 1938. 2070. o. „...vires comites non habebant, et cum incedebant, simplices milites propter diminucionem comitatum putabantur.”

² *Pesty Frigyes*: A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. Budapest, 1882. 141—148. o.

³ *Szekfű Gyula*: Serviensek és familiárisok. Vázlat a középkori alkotmány és közigazgatástörténet köréből. Budapest, 1912. passim. — *Váczy Péter*: A román és gót stílus kora, Magyar művelődéstörténet I. k., Budapest, é. n. 150. o. — *Mályusz Elemér*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbériség és rendiség problémája.) Mátyás király Emlékkönyv (szerk. Lukinich Imre) I., Budapest, 1940. 314—327. o. — *Mályusz E.*: A magyar köznemesség kialakulása. Sz, 1942. passim.

⁴ *Károlyi Árpád*: Az Árpádok, mint a magyar nemzeti királyság és társadalom szervezői. In: *Árpád és az Árpádok*, (szerk. Csánki Dezső) Budapest, 1908.

⁵ *Domanovszky Sándor*: A harmincadvám eredete. Budapest, 1916. passim. — *Rugonfalvi Kiss István*: II. Endre birtokreformja, a perpetuitás. Debreceni Szemle, 1927. 39—44. o. — *Hóman-Szekfű*: Magyar történet. 6. kiadás, Budapest, 1939. I. k. 563. o. — *Mályusz E.*: i. m. (1940) 318. o. — *Szekely Gy.*: A világi uralkodó osztály szervezetének és kultúrájának fejlődése az Árpád-kori Magyarországon. Vasi Szemle, 1970. 108. o.

A királyi vármegye bomlását tárgyaló alapvető jelentőségű tanulmányában *Molnár József* leírja, hogy a feudális nagybirtok növekedése és koncentrációja a XIII. század dereka körül kibontakozó árutermeléssel együtt megtámadja a várföldeket, majd eltünteti a különbségeket a királyi birtokokon élő népek egyes csoportjai között. Megszűnik a különbség az udvarnok, a tárnok, a castrensis között. A várjobbágyság nagy része királyi szervienciává válik.

A királyi megye III. Béla korában már bomlani kezd, de katonai erői 1241-re még nem semmisültek meg egészen. Hadakozó várjobbágyság és castrensisek még 80—90 évvel a bomlási folyamat kezdete után is léteznek. A bomlás ellen hat átmenetileg az 1222-es Aranybullán s IV. Béla földvisszaszerző politikáján kívül a várjobbágyság és várnépek ellenállása is. A muhi csatában még jelentős lehetett a várjobbágyság s várnépek szerepe. Hihetőleg sokan estek el közülük, mert a későbbi királyi adományokban sok üres várföld szerepel. A tatárjárás után IV. Béla már nem az összes eladományozott várföldet akarja visszaszerezni, hanem csak a jogtalanul elfoglalt várföldeket. De érdekközössége a várjobbágysággal és castrensisekkel megmarad. Előfordul, hogy a várjobbágyság a király által szabályosan eladományozott földeket is visszaszereznek. A király azonban egyre újabb adományokra kényszerül, egyre több várföldet húz ki a várjobbágyságtól, várnépek talpa alól. Végül a gazdagabb várjobbágyság megkísérlik földjeiket nemesi birtokká változtatni, igyekeznek birtokaikat kiszakítani a várföldek közösségéből. A várjobbágyság és várnépek külön célokat kezdenek követni.

A királyi megye bomlásának fordulópontja az 1250-es évek végére s az 1260-as évek elejére tehető. Ekkor tűnnek fel a castrensisek által elhagyott földek s az úri magánhadsergekben szolgáló várjobbágyság. Az 1270-es évekre a királyi megye jóformán eltűnik.⁶

A várföldek teljes visszavételének kísérlete 1228-tól 1231-ig és 1236-tól 1239-ig tartott. 1228—31-ben a várföldvisszavételekben *Rákos István* szerint csak várjobbágyság szerepelnek. 1236—39-ben a várjobbágyság a várispánság erősítésén kívül már saját tulajdonukat is igyekeztek gyarapítani. A várföld egy része már magántulajdonba kerül, vagy legalábbis ilyen irányban fejlődik. Nem akarták, hogy a már egyszer elkülönített várjobbágysági földek ismét differenciálatlan (várnépekkel közös) várföldek legyenek, s e téren ellentétbe kerültek a királlyal.⁷

Bolla Ilona szerint a várjobbágyság, hogy önállóságukat megtartsák, igyekeztek a királyi birtok bomlását akadályozni. A várföldek szétszóródásának akadályozása azért is érdekük volt, mert a várnépek munkájának gyümölcsét bizonyos fokig ők is élvezték.⁸

Kristó Gyula szerint a XIII. század elején a várjobbágyság ellenezte a várföldek eladományozását, mert — önálló birtokaik még nem lévén — az arisztokrácia függésébe, sőt az alávetett, birtoktalan népesség közé süllyedhettek. A várnépek is ellenezte a várföldek eladományozását, mert nem voltak annyira elnyomva, mint a magánbirtok népei — katonai szolgálatot is teljesítettek. Olykor a várjobbágysággal együtt igyekeztek gátat vetni a földelkülönítéseknek. A várföldek visszavétele során, mely akció 1221-ben indul meg, a várjobbágyság és várnépek segítségével fogják perbe a várföldek elfoglalóit, néha sikerrel. E mozgalmakból egyre észrevehetőbben válnak ki a már saját földet

⁶ *Molnár József*: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. HK 1959, 222—252. o.

⁷ *Rákos István*: IV. Béla birtokpolitikája. Acta Universitatis Szegedinensis. Acta Iuvenum, Sectio Philologica et Historica, Tomus III. Szeged, 1971. 1—15. o.

⁸ *Bolla Ilona*: Az Aranybulla-kori társadalmi mozgalmak a Váradi Regestrum megvilágításában. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis Sect. Hist. 1. tom. Budapest, 1957. 84—105. o.

szerezni akaró várjobbágyok. E törekvések csak némileg lassították a királyi megye bomlásának folyamatát.⁹

A királyi várföldek eladományozásának folyamatát s az azok visszaszerzésére irányuló törekvéseket okleveles adatokkal is igazolhatjuk.

II. András király a zalai vár földjeiből 7 ekényi birtokot adományoz Fábián-nak és Vincének, kik orosz, lengyel, német földön és Szlavóniában bizonyították be hűségüket, birtokaik pedig az Imre király elleni beháborúban elpusztultak.¹⁰

András király Botch fia Tamásnak adományoz — hű szolgálatáért — egy nógrádi várföldet. Az adomány ellen Vilmos és társai, nógrádi várjobbágyok tiltakoztak, de pervesztesek maradtak.¹¹

Hasonlóképpen pervesztesek maradnak a honti és bolondóci várjobbágyok Rudgwer ispán fia Hernynus ellenében, kit András király megerősít birtokában.¹² András egy 1220-as okleveléből kiderül, hogy Oslu ispán fiainak, Beludnak és Oslu-nak, még a Szentföldre indultakor a királyi udvarnokok földjét adta, de ezt visszavette tőlük, mikor az udvarnokföldeket visszavették. Ezért most kárpótlásul két, a soproni várföldekből kiszakított földet ad nekik.¹³

1228-ban András meghagyta Oslu ispán fiát, Tamást egy 3 ekényi föld birtokában, s elutasította a soproni várjobbágyok igényét, melyet az örökadományok Béla ifjabb király idején történt visszavétele alkalmából emeltek.¹⁴ Nem várföldet, de a királynéi praeco-knak a komáromi vár kerületében elterülő 5 ekényi földjét kapja Wigman nembeli András ispán egy ausztriai hadjáratban tett szolgálataiért.¹⁵

IV. Béla a várföldek visszaszerzésének akciójával kapcsolatban megállapítja 10 Ethuruh nemzetségbeli és 12 Mogor nemzetségbeli, Pozsony megyei mansioról (!), hogy a szent király jobbágyai közé tartoznak.¹⁶ Roland nádor és Vince nyitrai püspök, mint a váraktól elidegenített királyi birtokok visszaszerzésére kiküldött királyi bírák, Sági Batónak ítélték két pozsonyi várföldet.¹⁷ Úgy látszik megállapították, hogy ezek szabályszerűen eladományozott várföldek voltak.

IV. Béla parancsára Bazin földjét, mely egykor a pozsonyi várhoz tartozott, Kozma és Achilleus comesek birtokában hagyják, vitézségüket és hű szolgálataikért.¹⁸ Az adományozott föld több helyen határos a pozsonyi várjobbágyok és castrensisek földjével. Pál mester, pozsonyi prépost, mint Béla király által kijelölt bíró, megállapítja, hogy az a 60 hold föld, melyet Endus, Chap és Myku, a karakói vár jobbágyai várföldnek mondanak, nem az, hanem Magnus Detre comes fiai, Detre és Miklós öröklött földje s nem tartozik a várhoz.¹⁹

A várföldek visszaszedése idején előfordult, hogy olyan várjobbágyok, kik azt állították magukról, hogy a serviensek közé emelték őket, visszakerültek a várjobbágyok közé, mint Heym és Cheyd fiai s rokonaik, zalai várjobbágyok.²⁰

⁹ *Kristó Gyula*: Az aranybullák évszázada. Budapest, 1976. 52—53., 89. o. Kristó Gy. szerint egy-egy királyi „várszerkezet”-et utólag aszerint minősítettek megyének vagy várispánságnak, hogy milyen nagy volt. Azokat nevezték várispánságoknak, melyek területi hatásköre kisebb volt, így földállománya az adományozások következtében előbb fogyott ki, s nem válhatott a kialakuló nemesi vármegye névadójává. (*Kristó Gy.*: A locsmándi várispánság és felbomlása. Soproni Szemle, 1969. 133. o.)

¹⁰ 1211 Zala megyei Oklevéltár I. 4. Reg. Arp. 263.

¹¹ 1217 ÁUO XI. 139., Reg. Arp. 315.

¹² 1219 ÁUO VI. 402., Reg. Arp. 352.

¹³ 1220 *Fejér* III/1. 300., Reg. Arp. 358.

¹⁴ 1228 ÁUO VI. 455., Reg. Arp. 445.

¹⁵ 1235 ÁUO VI. 567., Reg. Arp. 538.

¹⁶ 1240. jún. 18. Sopron vára ÁUO II. 101., Reg. Arp. 685.

¹⁷ 1255. dec. 13. HO VI. 84.

¹⁸ 1256. jún. 29. ÁUO II. 269., Reg. Arp. 1091. és 1092.

¹⁹ 1257. júl. 27. OL DL 40.041

²⁰ 1257. júl. 8. ÁUO VII. 452., Reg. Arp. 1155.

Várföldről vitáztak András varasdi comes és István szlavón bán előtt a zagoni várjobbágyok Jákó fiaival Vratizlaus-szal és Noretával.²¹ A zobori konvent és a banai várjobbágyok közötti vitában Vince nyitrai püspök, Béla király által a banai várföldek visszaszerzésére küldött bíró, egy két ekényi föld ügyében a zobori konvent javára döntött.²²

1261-ben Béla király a honti várhoz tartozó Szászd földjét két honti várjobbágnak, Márton fiainak, Istvánnak és Mikének adományozza. Testvérük, Chepan, a király hadjáratában halt meg, ők pedig szolgálatokat tettek a vártól elidegenített javak visszaszerzésében.²³ A várjobbágyok tehát nemcsak a várnak szereztek vissza a földjeit, hanem maguknak is szereztek birtokot, amivel viszont újra csak a vár földjeit csökkentették. A somogyi várföldekből és a királyi praeco-k földjéből kap adományt az 1260-as morvamezei csatában vitézkedő Koaznai-i Cosmas, Mich bán testvére, ki Fülöp zágrábi püspökkel együtt vett részt a csatában, s ott meg is sebesült.²⁴ A Pacha-i várjobbágyok és Gurka fiai, Carachinus és Péter Pacha-i nemesek földjeinek vitás határait járta meg Dénes országbíró és zalai ispán, Béla király megbízásából Zala megyében a várföldek felülvizsgálója.²⁵

A várföldekből, melyek egyre fogytak, még IV. László is adományozott. 1289-ben megerősítette V. István adományát a zalai vár földjeiből Royk-i Márk comes fia Benedek mester udvari notárius és testvérei részére.²⁶ IV. László korában is előfordult még, hogy várjobbágyok ellen kell nemeseket megvédeni. Ez derül ki László király év nélküli okleveléből, melyben megparancsolja Márton fia István, Ders, Demeter és Byter comeseknek, hogy Miklós, Benedek és Péter csitári nemeseket védjék meg a Hont megyei Csitár nevű föld birtokában, amit a várjobbágyok a királyi megbízott által végzett határjárás révén a várhoz csatoltak.²⁷ E határjárás természetesen történhetett régebben is, de a nemesek még László korában is úgy érezték, hogy királyi támogatásra szorulnak a várjobbágyokkal szemben.

A várföldek visszaszerzése során egyes emberek társadalmi helyzete is kétesé vált. Így 1255-ben Benedek esztergomi érsek, aki a várföldek visszaszerzésére delegált bíróként működött, a nyitrai Urost, akit Sándor, István és társaik — szolgagyőri várjobbágyok — azzal vádoltak, hogy Galgóc vártól elidegenült várjobbágy, e vád alól felmentette, miután az tanúkkal igazolta, hogy szabad származású ember, s a szolgagyőri várhoz sohasem tartozott.²⁸

Igen érdekes oklevél IV. László valószínűleg 1290-ben kiadott oklevelé, melyben megparancsolja Ugocsa megye minden nemesének, várjobbágyának, várnépének, a szabad falvak hospeseinek és bármilyen kondíciójú lakosának, hogy Mihály comes fiait, Istvánt és Pált, mint comes parochialis-t fogadják.²⁹ Az oklevél szerint Ugocsa megye területén 1290 táján is funkcionált még a királyi megye, mert szó esik várjobbágyokról és castrensisekről, a megye területén élő nemeseket is a megyéhez tartozókként említi, valamint a libera villák hospes-

21 1258 *Smičičlas* V. 109.

22 1258 Nyitra. OL DL 50.578

23 1261. aug. 11. HO VIII. 81., Reg. Arp. 1263.

24 1261. aug. 21. ÁUO VIII. 1., Reg. Arp. A megadományozott közelharcban tüntette ki magát. „...congrega (!) milicia nostra processimus facie ad faciem pugnaturi.” Ez arra vall, hogy nehéz fegyverzete volt.

25 1263 OL DL 50.406

26 1289. febr. 2. HO I. 78., Reg. Arp. 3515.

27 ? év május. Buda. Mon. Strig. II. 266., Reg. Arp. 3573.

28 1255 OL DL 40.037 A várjobbágy szabadsága nem teljes (plena) hanem feltételes „királyi” libertas. Ezzel szemben Uros „plena libertas”-sal bíró szabad lehetett.

29 1290. jún. 18. Csanád. ÁUO IX. 564., Reg. Arp. 3561. „...universis nobilibus, iobagionibus castri, castrensibus, et aliis omnibus, tam hospitibus liberarum villarum, quam aliis cuisicumque condicionis hominibus in comitatu Ugocsa constitutis.” Tolna megye szervezete sem bomlott még fel 1279-ben. A szekszárdi konvent 1279-es oklevelében szerepelnek Gedekch tolnai maior exercitus, Budon fia Pál centurio, Péterfia Péter maior castri, Péter, István, Miklós és Micus fia Gook várjobbágyok és Fábían tolnai comes curialis. (*Praknói Vilmos: A szekszárdi apátság története. Budapest, 1879. 62. o.*)

seit is. Nem szerepelnek viszont a Zala megyében már 1232-ben említett szolgabírák (iudices servientium).³⁰ A comes parochialis hatásköre kiterjedt a megye területén élő nemesekre és hospesekre is. Nehezen érthető, miért nevez meg az oklevél két személyt comes parochialis-ként. Fő- és alispánról lenne szó? Fivér aligha lehetett főispán fivérének alispánja. A fő- és alispán között általában familiárisi viszony volt, s a két funkció, eddigi ismereteink szerint, csak a XIV. században válik külön.³¹

A királyi vármegye hivatásszerűen hadakozó vezető rétege a várjobbágság volt. A XIII. század első felében a várjobbágyok a várföldek szolgálati birtokain kívül más természetű birtokokkal is rendelkeztek. *Holub József* megállapítása szerint nem álltak nagyon messze a nemesektől, mert nevük mellett gyakran szerepel a „comes” cím, sőt néha nemzetségüket is megjelölik. A század derekától „nemes várjobbágyoknak” is nevezik őket. Birtokaik méretét nem ismerjük, de tény, hogy azok jövedelméből nemcsak megéltek és katonáskodtak, de ügyes gazdálkodás esetén új birtokot is tudtak szerezni. Szolgálati birtokaik mellett öröklött birtokaik is voltak.³² *Waldapfel Eszter* szerint a várjobbágy a várföldből birtokait csupán hasznélvezetre birtokolta. Nem is egy birtoktestben volt ez, hanem évenként a várbirtok más-más részében. E hasznélvezeti jogot örökíti át fiaira anélkül, hogy e föld tényleges urává válnék. Ezen kívül vannak egyéni eladható, cserélhető birtokai is. E birtokokhoz nem tapadnak külön kötelezettségek. Ezek a vártól távol is lehetnek, a vár kötelékébe birtokjogilag nem tartoznak, de a comes iurisdicciójának alá vannak vetve.³³ *Bodolay Gyula* háromféle várjobbágybirtokot ismer: 1. csak hasznélvezetre kapott várföldet; 2. adomány útján szerzett, iure hereditario a fiaira örökíthető földet és 3. vásárolt birtokot.³⁴

Mályusz Elemér szerint a várjobbágyok nagy részének birtoka elég volt ahhoz, hogy nehéz fegyverzetet szerezzen be magának. „Nobilis” jelzőjük éppen ezt mutatja. A nehéz fegyverzet drága volt. 1220-ban, s 1291-ben is, egy páncél 10 márka, azaz 40 ökor volt. Egyes várjobbágyok „comes” címet viseltek, kegyurak voltak, szolgákat, szabadosokat vásároltak, életmódjuk, katonai szolgálatauk nem tért el a nemesekétől. III. András korában volt olyan várjobbágy, aki saját költségén fogadott fel fegyvereseket. Egyes várjobbágyok saját várat is építettek.³⁵

A várjobbágyok birtokaival számos oklevél foglalkozik.

1209-ben földet vásárol Poch nádor, mosoni ispán egy Mochorial nevű várjobbágytól, akinek tehát ekkor már szabad rendelkezésű, eladható földje is volt.³⁶ Valószínűleg várjobbágy lehetett Socols „jobbagio”, ki egy ekényi földjét 7 márkáért adta el.³⁷ A várjobbágyok nemcsak földbirtokok, hanem vámjogok bírására is törekedtek. 1226-ban Bars megyei várjobbágyok a garamszentbenedeki konventtel pereskednek egy vám egyharmadáért. A perdöntő párviadalra azonban nem állnak ki, inkább lemondanak követelésükről.³⁸ Miklós nádor, soproni ispán, kártérítést ítél meg több somogyi várjobbágy ellen, kik eladták földjüket a pannonhalmi apátnak, de azután letagadták az eladást,

30 A nemesi megye kialakulásáról, a szolgabírákról l. *Tagányi Károly*: Megyei önkormányzatunk keletkezése Budapest, 1899. passim. — *Török Pál*: A nemesi vármegye kialakulása. Kolozsvár, 1907. passim. — *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. k. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.

31 *Holub J.*: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Fejérvapatak-Emlékkönyv. Budapest, 1917. 186—211. o.

32 *Holub J.*: i. m. (1929) 115. és köv. o.

33 *Waldapfel Eszter*: Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban. Sz. 1931. 134. és köv. o.

34 *Bodolay Gyula*: Hűbéres királyi servienssek a XIII. században. Pécs, 1940.

35 *Mályusz Elemér*: A magyar köznemesség kialakulása. Sz. 1942. 299—301. o.

36 1209 ÁUO VI. 334., Reg. Arp. 244.

37 1210 Cod. Dipl. Slov. Tom. I. 129—130. o.

38 1226 Mon. Strig. I. 261.

egy kápolnát felégették és más károk is okoztak.³⁹ Hangsúlyozzák földjeik szabad elidegeníthetőségét Fechyr fia Pál és Farkas fia András soproni várjobbágyok.⁴⁰ Az esztergomi káptalan bizonyáglevelé szerint a barsi várjobbágyok is eladhatták földjüket Borch fia Leustachius comesnek.⁴¹ Bork trencsényi várjobbágy pedig a maga részére vásárol földet.⁴²

A szabad rendelkezésű földekkel bíró várjobbágyok földbirtokpererekbe keveredtek nemesekkel is. Ilyen pert dönt el a szolgagyőri várjobbágyok és Henrik fiai között a nyitrai káptalan,⁴³ a borsodi várjobbágyok és Guka comes között pedig András borsodi comes és három bírótársa, mint Béla ifjabb királytól kiküldött bírák.⁴⁴ Előfordult, hogy a nemes és várjobbágyok közötti birtokperben általában „erősebb” félnek számító nemes, így Sebus comes, egyezkedésre kényszerül perbeli ellenfeleivel, a pozsonyi várjobbágyokkal.⁴⁵ Buda soproni várjobbágy viszont olyan módon egyezett ki a borsmonostori apátsággal, hogy lemondott követeléséről.⁴⁶ Az Izsák comes-szal egyezkedő soproni várjobbágyok előkelőségét mutatja, hogy nemzetségük is van: a Kér nemzetségből valók.⁴⁷ A Kurch nemzetségből való Baka soproni várjobbágy pedig már olyan jómódú, hogy egy monostornak adományt ad.⁴⁸ A Salamon nemzetség nemesei s a pozsonyi várjobbágyok közötti birtokperben perdöntő bajvívásra került sor, melyben a várjobbágyok bajvívója maradt alul.⁴⁹

Előfordult, hogy rokonaikkal közösen bírt földet adtak el várjobbágyok, így Fülöp gömőri várispán közlése szerint Simon, Póka, Stryznoe fia Hunt, Egidius fia Zalamch gömőri várjobbágyok. Az eladáshoz rokonaik is hozzájárultak.⁵⁰ Corla fiai és a zágrábi vár többi nemes jobbágyai a zágrábi várföldek visszaszerzésekor be tudják bizonyítani Odra földjéről, hogy az „örökös birtokuk”, s visszanyerték azt az erőszakosan elfoglalva tartó Irozlow fia Ivántól.⁵¹ A várjobbágyok saját birtokait a várföldektől célszerű volt pontosan elkülöníteni. Ezt tette István szlavón bán és styriai helytartó Riuche megyében.⁵²

A várjobbágyok néha bűncselekmények elkövetése miatt veszítik el földjüket. Így veszítik el Bars megyei földjüket a tolvajságban elmarasztalt János és Boba, Inonus fiai, szolgagyőri várjobbágyok.⁵³ IV. Béla 1263-ban Lőrinc főasztalnokmesternek és soproni ispánnak adományozza a locsmáti ispánságot. Ezzel együtt neki adományozza a keltjobbágyok földjeit is, de nem adományozza neki a megyében fekvő, nemesek és nemes várjobbágyok földjeit.⁵⁴ A várföldek és a vármegye területén fekvő várjobbágyi birtokok közötti különbséget jól érzeti IV. Béla 1267-es oklevele, melyben a király Bogizlaus, Uz, István, Bertalan, Domonkos és Marcellus Hont megyei várjobbágyoknak egy Hont megyei földjükért cserébe a honti vár földjeiből ad egy birtokot.⁵⁵

39 1226. ? okt. 26. után, PR. I. 676.

40 1227 HO I. 8. „...hy populi essent filii jobagionum predicti castrum terram suam libere et nulla prohibicione interueniente vendere possint.”

41 1228 ÁUO VI. 460.

42 1229 Cod. Dipl. Slov. I. 253—254.

43 1229 HO VII. 16.

44 1230 HO VII. 18.

45 1231 ÁUO VI. 500.

46 1235 ÁUO XI. 275.

47 1237 OL DL 61137., HO III. 2., Urk. Burg. I. 175.

48 1237 *Fejér* IV/1. 75.

49 1239 ÁUO VII. 88.

50 1244 körül HO VIII. 45. „...quandam terram eorum, quam in communi habebant.” Hihetőleg nem várföldről, hanem közösen bírt — talán nemzetségi — földről van szó.

51 1249 OL DL 37580.

52 1255 ÁUO VII. 395., *Smičiklas* IV. 613.

53 1258. febr. 24. in insula Leporum. OL DL 58396.; Reg. Arp. 1753.

54 1263. dec. 17. ÁUO VIII. 50., Reg. Arp. 1372. „...prediis ac terris illorum, qui in numerum jobagionum castrum de novo sunt computati.” Nem tudjuk persze mit jelent ez a „de novo” — talán 1263 táján is emelkedtek fel várnépi elemek a várjobbágyok közé? — „...exceptis possessionibus nobilium hereditariis empticiis atque donativis salvis nihilominus terris nobilium jobagionum castrum in terra dicti comitatus existentibus” Locsmáti megye eladományozására l. még *Kristó Gy.* i. m. (1969.)

55 1267 Turul, XLII. (1928) 81., Reg. Arp. 1558.

Nemesek és várjobbágyok közösen is bírhattak földet. 1268-ban, a győri káptalan bizonyossága szerint, gencsi nemesek és vasvári várjobbágyok (qui filii Jobagionum Sancti Regis dicuntur) elkülönítették addig közösen bírt földjeiket.⁵⁶ Szinte valószínűtlenül gazdag lehetett a Reich nemzetiségből való Csépan fia Lampert soproni várjobbágy, aki 150 ekényi földet adományozott volna a ciszterciek Szűz Mária monostorának.⁵⁷ Egyes oklevelek a soproni várjobbágyokat 1269-ben pánccelosoknak (pancerati) nevezik, nehéz fegyverzetükre utalva.⁵⁸

A várjobbágy szabad rendelkezésű földjét el is zálogosíthatta, mint Miklós zágrábi várjobbágy tette 1271-ben a zágrábi káptalan bizonyáglevelé szerint.⁵⁹ Az 1270-es években a legtöbb várjobbágnak volt már szabad rendelkezésű birtoka. Erre vall, hogy mikor IV. László király Fulkus fia Farkas mesternek adományozza Gergely, Petk, Uros, Vitálos és János nógrádi várjobbágyok földjét, ezeket a királyi tálhordók (bacciniferi) egy Fejér megyei földjével kárpótolja, *nehogy földönfutók legyenek*. A magánbirtok nélküli várjobbágyok tehát földönfutóknak érezték magukat, ami annál inkább érthető, mert az eltartásukat biztosító várföldek többségét már eladományozták.⁶⁰ A magánbirtokokkal rendelkező várjobbágyok és várispánjuk között birtokcsere is jöhetett létre, így Máté fia István barsi ispán s néhány barsi várjobbágy között. Birtokaik kevert állapotban (mixtim) voltak, ezért történt a csere.⁶¹ Előfordult, hogy a várjobbágy jobbmódú volt, mint a nemes. Bodó és Simon, meg Simon fiai Lodomér és Bodor egresdi nemesek, birtokukat szegénységük miatt adták el Péntek fiainak, Sebestyén és Márton trencsényi várjobbágyoknak.⁶² Máskor a várjobbágy adja el — királyi engedéllyel — birtokát, mint Kuney fia Csépan ungi várjobbágy, hogy eleget tehessen a királyi szolgálatnak.⁶³ Hasonlóképpen királyi engedéllyel adják el Wolf, Valent, György, István, Benedek, Dank, Simon és rokonaik, ungi várjobbágyok, örökölt birtokukat — szegénységük miatt.⁶⁴

A vagyonos várjobbágnak rabszolgái is voltak, mint Bothow pozsonyi várjobbágnak, ki felszabadította Zelew nevű ancilláját és annak Pál nevű fiát.⁶⁵ Az összes Szolnok megyei várjobbágy beleegyezése kellett ahhoz, hogy Sike fia Endre, Simon és fia Jakab és Marcel fia János szolnoki várjobbágyok eladhassák örökölt földjüket Borsa nembeli László erdélyi vajdának. A várjobbágyok közössége tehát ebbe is beleszólhatott, valószínűleg azért, mert az eladott várjobbágyi földeket pontosan el kellett határolni a várföldektől és más várjobbágyok földjeitől.⁶⁶ Előfordul, hogy a király a várjobbágy földjét hűtlenség miatt elkobozza. Ez történt III. András idejében több mosoni várjobbágy földjével.⁶⁷ A várjobbágy birtoka sok esetben egyenlő értékű lehetett a nemesi birtokkal. Erre következtethetünk Martonos Bars megyei nemes várjobbágy birtokcseréjéből: Csák mester várnagyával, Bogyoszló fia Bálint nemesselel cseréli ki birtokát.⁶⁸ A várjobbágnak örökölt szolgálója is lehetett, ilyet

56 1268 HO I. 38.

57 1269 Fejér IV/3. 541. „...terram centum et quinquaginta iugerum.” (?)

58 Ratz, Alfred: Valbach—Kapuvár—Bobuth. Landestor und Gyeptü-system der Rabnitzlinie. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft. 35. Festschrift für Alphons A. Barb. Eisenstadt, 1966. 484. o. „terra panceratorum castri Supruniensis.” Úgy látszik ez időben a soproni várjobbágyok nehéz fegyverzetűek voltak. Nem tudni, hogy a IV. Béla féle hadseregreform során váltak-e azokká, bár nagyon valószínű. (V. ö. Mállyusz E. i. m. 1942.) Ebből az adatból persze nem következtethetünk arra, hogy más megyék várjobbágyai is nehéz fegyverzetűek voltak ezidőtájt, de arra sem, hogy nem voltak azok, csak mert nem nevezik őket „pancerati”-nak.

59 1271 ÁUO XII. 45.

60 1275. jan. 29. ÁUO XII. 131.; Reg. Arp. 2590.

61 1275. (jún. 17—szept. 3.) ÁUO IX. 118., Reg. Arp. 2607. és ÁUO IX. 133.

62 1276. febr. 29. Győri Történeli és Régészeti Füzetek, III. (1865.) 111. o.

63 1276. márc. 26. Buda. ÁUO XII. 172., Reg. Arp. 2699.

64 1283 Sztáray O. I. 29., Reg. Arp. 3236.

65 1287 ÁUO IV. 305. Az ancillák nem köthettek házasságot. Pál apja könnyen lehetett Bothow várjobbágy is.

66 1291 ÁUO X. 84. „processus metorum definiuntur et determinantur de voluntate et consensu omnium iobagionum Castri de Zonuc, videlicet Ade, Marci fili Belus; Pauli et Abrahe fratrum eiusdem et Senke, Tobias...”

67 1295 ÁUO V. 122.

68 1300 HO VIII. 412.

ad el Balázs pozsonyi várjobbágy Ábrahám pozsonyi alispánnak,⁶⁹ s ugyancsak „servus hereditarius” Benedek pozsonyi várjobbágy János nevű, emberölésben bűnös szolgája.⁷⁰

A várjobbágyok birtoklására vonatkozó oklevelek közül csak a legtanulságosabbakat, a legérdekesebbeket említettük meg. Ezek, s a hasonló tárgyú többi oklevél, szemléletes képet festenek a különböző jellegű birtokokkal rendelkező, azokat egyre inkább szabad rendelkezésüekké tenni igyekvő várjobbágyokról; akiknek egy része a nemesség szintjére emelkedett, hogy azután a nemességbe olvadjon, s annak egyik alkotórészévé váljék.⁷¹

A várjobbágyok helyzete nem volt egységes, társadalmi rétegződés figyelhető meg közöttük.⁷² E rétegződés a várispánságok bomlásának idején is megfigyelhető. IV. Béla királynak 1241-ben vizsgálatot kellett tartania négy, német földről hazánkba vándorolt, Trencsén megyei szabad hospes ügyében, kiket Pós, András és Ipolit trencsényi várjobbágyok a trencsényi vár szállásadó jobbágyainak mondtak. A vizsgálat megállapította, hogy a négy hospes (Bense, Pepryle, Cepk és Hoztyna) szabad állapotú, s egyetlen szolgálatuk hat mansio után egy fegyveres kiállítására.⁷³ A szállásadó várjobbágyok a várjobbágyok alsó rétegéhez tartoztak. A szállásadó várjobbágyot általában a király emelte fel a vár-

69 1294 ÁUO V. 100.

70 1294 ÁUO V. 101.

71 A várjobbágyok birtokviszonyaival foglalkozó oklevelek (a teljesség igénye nélkül): 1231 *Fejér* III/2. 225., Reg. Arp. 474. — 1231 *Fejér* III/2. 254., Reg. Arp. 597. — 1232 ÁUO VI. 515. — 1232 *Smičičkas* III. 369. — 1233 ZIO IX. 130., Reg. Arp. 521. — II. András kora. ÁUO I. 346. — 1236 ÁUO VII. 26. — 1238 ÁUO VII. 57. — 1238 körül. ÁUO VII. 57., Reg. Arp. 636. — 1238 körül. ÁUO II. 91. — 1239 ÁUO VII. 91. — 1239 ÁUO XI. 309. — 1239 *Fejér* IV/1. 165. — 1240 ÁUO VII. 111. — 1240 *Fejér* IV/1. 192. — (1240) ÁUO VII. 100., Reg. Arp. 691. — 1242 ÁUO VII. 129. (Az oklevél dátuma a Mon. Strig. szerint 1262. máj. 24.) — 1243. ápr. 23. ÁUO VII. 133., Reg. Arp. 739. — 1243 OL DL 86.823 — 1244 ÁUO VII. 184. — 1247. május 25. OL DL 86.580 — 1248 ÁUO VII. 270. — 1248 ÁUO II. 206. — 1249 ÁUO II. 242. — 1249 PR VIII. 290. — 1249 ÁUO VII. 288. — 1249 *Smičičkas* IV. 402. és 412. — 1251. május OL DL 37.563. — 1251. aug. 31. Buda. OL DL 41.991. — 1251 HO VIII. 57. — 1251 OL DL 40.027. — 1252. ápr. 25. ÁUO II. 224., Reg. Arp. 1971. — 1252. ápr. 25. ÁUO VII. 340., Reg. Arp. 970. — 1252 *Smičičkas* IV. 517. — 1253. ápr. 14. ÁUO II. 232., Reg. Arp. 989. — 1254. ápr. 5. OL DL 91.845., Reg. Arp. 1006. — 1255. febr. 21. ÁUO XI. 410., Reg. Arp. 1031. — 1255 *Fejér* IV/2. 328. — 1255 *Smičičkas* IV. 616. — 1255 *Fejér* IV/2. 336. — 1256. okt. 6. *Fejér* IV/2. 368., Reg. Arp. 1102. — 1256 *Fejér* IV/2. 363. — 1257. márc. 28. HO VII. 67., Reg. Arp. 1138. — 1257. (márc. 30. körül) *Smičičkas* V. 75., Reg. Arp. 1143. — 1257. márc. 28. HO VII. 67., Reg. Arp. 1139. — 1257. márc. 30. HO VII. 69., Reg. Arp. 1141. — 1257. márc. 30. körül. ÁUO VII. 453., Reg. Arp. 1144. — 1257. okt. 11. HO VII. 71., Reg. Arp. 1161. — (1257.) okt. 19. Csepel. ÁUO II. 299., Reg. Arp. 1165. — 1259. szept. 1. in magna insula. HO II. 7., Reg. Arp. 1220. — 1259 *Smičičkas* XV. 191., Reg. Arp. 1758 a. — 1261 ÁUO XI. 510. — 1261 *Smičičkas* V. 197., Reg. Arp. 1270. — 1262. nov. 25. Pozsony PR II. 317. — 1262 PR II. 320. — 1262 ÁUO III. 31. — 1263 ÁUO VIII. 74. — 1263 HO VIII. 94. — (1263 ?) aug. 28. Verőce. HO VIII. 91., Reg. Arp. 1348. — 1264 PR II. 326. — 1264 *Smičičkas* V. 327. — 1264 OL DL 39.970. — 1264. ápr. 10. *Smičičkas* V. 294., Reg. Arp. 1402. — 1264 ÁUO VIII. 91., Reg. Arp. 1413. — 1265. jan. 27. *Smičičkas* V. 330., Reg. Arp. 1433. — 1265. ápr. 16. HO VI. 130., Reg. Arp. 1442. — 1265 *Fejér* IV/3. 301. — (1265 körül) *Fejér* IV/3. 302., Reg. Arp. 1475. — 1266. jún. 23. Iuxta Budynum. Mon. Strig. I. 536., Reg. Arp. 1850. — 1266 ÁUO XI. 563. — 1266 *Fejér* IV/3. 380. — 1266 Reg. Arp. 1852. — 1267. febr. 23. Zágráb. *Smičičkas* V. 424. — 1267 ÁUO VIII. 173., Reg. Arp. 1871. — 1268 *Fejér* VII/1. 349. — 1268 HO VII. 111. — (1268, vagy 1269) OL DL 105.228., Reg. Arp. 1269. — 1268 Patak ÁUO VIII. 202., Reg. Arp. 1886. — 1269 OL DL 40.078. — 1269. jan. 17. HO VI. 155. — 1269 ÁUO VIII. 234., Reg. Arp. 1648. — 1269 körül. HO VI. 163. — 1270 ÁUO XI. 602. — 1270 ÁUO X. 245. — 1270 HO VI. 175., Reg. Arp. 2050. — 1272 HO VI. 185. — 1272 OL DL 71.844. — 1273 OL DL 40.112. — (1274.) aug. 16. Lipcse. ÁUO IX. 555., Reg. Arp. 2530. — 1274. szept. 3. után. ÁUO IX. 83., Reg. Arp. 2547. — 1274 ? Reg. Arp. 2575. — 1275. máj. 30. Reg. Arp. 2601. — 1275. júl. 5. Szalóki völgy. ÁUO IX. 123., Reg. Arp. 2616. — 1275 szept. Reg. Arp. 2652. — 1276. jan. 9. Reg. Arp. 2687. — 1276. febr. 29. HO VI. 214. — 1276. (szept. 2. után) ÁUO XII. 166., Reg. Arp. 2740. — 1276 ÁUO IV. 75. — 1276 OL DL 86.845. — 1277. febr. 27. *Smičičkas* VI. 182., Reg. Arp. 2767. és 2769. — 1277. ápr. 25. Crisii. *Smičičkas* VI. 198. — 1278. jún. 13. HO VII. 166. — (1278.) aug. 6. Pozsonynál a táborban. *Fejér* V/2. 501., Reg. Arp. 2887. — 1278 Reg. Arp. 2915. — 1278 OL DL 69.978. — 1279. júl. 8. ZW I. 137., Reg. Arp. 2990. — 1279 OL DL 92.656. — 1279 *Palásthy Pál*: A Palásthyak. I. k. Budapest, 1890. 9. o. — 1279. (jún. 23. előtt). *Fejér* V/2. 500., Reg. Arp. 2953. — 1279 ÁUO IV. 206. — 1280. aug. 19. Reg. Arp. 3076. — 1280 OL DL 86.856. — 1280 ÁUO XII. 314. — 1282. aug. 5. Patak vára alatt. HO VI. 279., Reg. Arp. 3154. — 1282. (szept. 3. előtt) ZIO I. 51., Reg. Arp. 3167. — 1283. jan. 13. Pozsega-vár. OL DL 91.128. — 1283 ZIO I. 52. — 1283 ÁUO IX. 370. — 1284. júl. 29. előtt. *Sztáray* O. I. 30. — 1284 HO VI. 312. — 1285. szept. 2. HO VII. 195. — 1287 OL DL 38.817. — 1288 OL DL 71.931. — 1288 HO VI. 338. — 1289. ápr. 13. Urk. Burg. II. 216. — 1290 ÁUO XII. 488. — 1290 OL DL 57.206. — 1291. ápr. 14. Mon. Strig. II. 282. — 1291. aug. 26. HO VI. 368. — 1291 *Teutsch-Firnhaber* I. Regeszták 331. sz. — 1291 ÁUO V. 51. — 1291 ÁUO X. 26. — 1291 *Teutsch-Firnhaber* I. Regeszták 326. sz. — 1291 *Fejér* VIII/7. 366. — 1292 ÁUO X. 83. — 1292 *Fejér* VI/1. 198. — 1292 HO VI. 396. — 1292. febr. 6. H. Okt. 132. — 1293. máj. 14. HO VIII. 323. — 1293 OL DL 105.755. — 1294 ÁUO XII. 560. — 1294. okt. 31. H. Okt. 144. — 1295. szept. 27. *Apponyi* O. I. 25. — 1295. dec. 6. körül. OL DL 40.321. — 1295 OL DL 105.414. — 1296. máj. 14. OL DL 86.968. — 1296. máj. 20. *Apponyi* O. I. 28. — 1296 ÁUO XII. 592. — 1297 OL DL 95.542. — 1297 OL DL 50.548. — 1298. ápr. 9. OL DL 71.843. — 1298 HO IV. 95. — 1300. márc. 29. Mon. Strig. II. 481. — 1300. máj. 23. Budapest. O. I. 347. — 1300 OL DL 58.440. — 1301. okt. 6. OL DL 97.979. — 1301. nov. 9. OL DL 86.889. és OL DL 86.893. — 1301 OL DL 91.147.

72 *Borosy András*: A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a tatárjárás előtt. HK 1983. 3–24. o.

73 1241 febr. 27. HO VI. 39., Reg. Arp. 704.

jobbágyok előkelőbb rétegébe, így Béla király Benkét, Mikót és más várjobbágyokat, akiket a szent király jobbágyfiai közé emelt.⁷⁴

Kifejezetten jómódú várjobbágyok lehettek a Pozsony megyei Péter és testvérei, kik saját költségükön Pozsony várában tornyot építettek. Ezért a pozsonyi vár szállásadó jobbágyainak egyik földjét kapják, s kötelesek a tornyot jó karban tartani.⁷⁵ Különböző rétegekhez tartozó várjobbágyok, mint peres társak, közösen pereskedtek a pozsonyi curialis comes előtt. Voltak köztük szállásadó jobbágyok és — meglepő módon — „clericus” pozsonyi várjobbágyok. Nem tudjuk, hogy a „clericus” elnevezés hogyan értendő,⁷⁶ de 1274-ből is ismerjük Mihály „clericus” honti várjobbágyot.⁷⁷ A pozsonyi vár tornyának védelmét teljesítő szentkirály jobbágyainak szabadságairól több oklevél is gondoskodik.⁷⁸

Nyilvánvalóan a várjobbágyok felső rétegébe tartoztak azok a zalai várjobbágyok, akik 1257-ben azt állították magukról, hogy a királyi serviensek közé emelték őket. IV. Béla azonban a várbirtokok visszaszerzése idején visszahelyezte őket a várjobbágyok közé.⁷⁹ Fejér megyei szállásadó jobbágyok voltak az Inárcsfaluba való Tamás, Pál, Feney, és Omb. István ifjabb király, hogy a tatárok által elpusztított birtokukról — nyilvánvalóan a szállásadás költséges kötelezettsége miatt — ne kelljen eltávozniuk, a „tisztes” jobbágyok közé emeli őket.⁸⁰

IV. Béla Lőrinc főasztalnokmesternek és soproni ispánnak adományozta Locsmánd megyét Lanzasér várával. Arra kötelezi az ott élő keltjobbágyfiúkat és a várnépet, hogy ezután Lőrincnek teljesítsenek szolgálatot, vagy földjüket elhagyva távozzanak.⁸¹ A keltjobbágyfiúk, azaz a várnépek soraiból felemelt várjobbágyok, itt a várnéphez nagyon közel állóknak tűnnek. Figyelemreméltó, hogy a király feltételezte, a keltjobbágyfiúk és castrensisek esetleg inkább eltávoznak és földjüket Lőrinc comesnek hagyják, mintsem hogy ők szolgálják. Úgy látszik, a magánúri szolgálat lényegesen terheesebb volt, mint a várispánsági.

Várjobbágy lehetett ugyanakkor magánserviense is. Így Banko veszprémi várjobbágy egyszersmind Jakab mester királyi kardhordó (ensifer) serviense is volt.⁸² Pouka és Barnabás gömöri várjobbágyok pedig Éliás fia Péter comes serviensei.⁸³

A magukat a szent király jobbágyainak nevező vasvári várjobbágyok a győri káptalan biznyságlevele alapján egyenrangúaknak tűnnek azokkal a gencsi nemesekkel, akikkel megosztják azokat a gencsi birtokokat, melyeket eddig közösen bírtak.⁸⁴ A várispánsági tisztviselők elnevezése a XIII. század második felében sem változott. Baas szolgagyőri várispán ítéletlevelében 1279-ben olvasunk Simon fia Tewka hadnagyról (maior exercitus) és Miklós őrnagyról (maior speculatorum).⁸⁵ A szerémi ispánságban is szó esik 1272-ben Benke hadnagyról és Imre várnagyról (maior castri).⁸⁶ A várispánsági szervezet maradványai még sokhelyütt megvoltak. Waracysk fia Stanysk és nemzetsége az idők folyamán a fahordó (ligniferi) várnépek közé süllyedt. V. István 1272-ben át-

74 1242 OL DL 48.548.

75 1245. júl. 17. *Fejér* IV/1. 380., Reg. Arp. 812.

76 1251 OL DL 40.027.

77 (1274.) aug. 10. (Zólyom) Lipse. *Fejér* V/3. 511., Reg. Arp. 2527.

78 (1255. ?) júl. 16. Pozsony. *ÁUO* II. 257., Reg. Arp. 1042. és 1256. dec. 12., *ÁUO* II. 257., Reg. Arp. 1120.

79 1257. júl. 8. *ÁUO* VII. 452., Reg. Arp. 1155.

80 1263 *ÁUO* III. 43., Reg. Arp. 1811. „...in coetum et numerum honestorum iobagionum...”

81 1263 *ÁUO* VIII. 49., Reg. Arp. 1327.

82 1263 *HO* VI. 113., Reg. Arp. 1364.

83 1268 *ÁUO* VIII. 200., Reg. Arp. 1880.

84 1268 *HO* I. 38.

85 1270. nov. 8. *TT* 1908. 381.

86 1272. ápr. 26. *Smičiklas* V. 623., Reg. Arp. 2184.

írja Joachim szlavón bán 1271. évi oklevelét, melyben visszahelyezi őt és nemzetségét a zágrábi vár jobbágyságai közé.⁸⁷

A várjobbágyság elökelőbbjeit nemes várjobbágyságoknak is szokás nevezni. Ilyenek voltak a zágrábi várhoz tartozó Wlk fia Stoyko, András fia Mylko és István fia Iván is.⁸⁸ Előfordul, hogy várjobbágyság olyan nagyúr familiárisai, kinek székhelye a megyétől távol van. Így Qugchai András fiai Péter és Farkas, meg Farkas fia Endre pozsonyi várjobbágyság Tamás szlavón bán familiáris milesei voltak, s érdemeikért a pozsonyi várnak egy Csallóközben fekvő üres földjét kapták.⁸⁹ Hogy várjobbágysági kötelességüket hogyan tudták a szlavón bán szolgálatával összeegyeztetni, nem világos. A pozsonyi vár nemes jobbágysági, Márton, Bala, Jakab, Marcell, Elek, Simon, Pál és Petus, 1284-ben is fontosnak tartották nemes várjobbágysági kiváltságait, ezért iratták át IV. Lászlóval III. István 1165-i oklevelét.⁹⁰ A nemes várjobbágyság szabad rendelkezésű birtoka jelentős lehetett. Előfordult, hogy — mint Péter fia János pozsonyi nemes várjobbágyság 1291-ben — az egyházra, ez esetben a pozsonyi káptalanra hagyták.⁹¹

A várjobbágyság jelentős részét a király — oklevelek tömegének tanúsága szerint — kiemelte a vár kötelékéből s a királyi serviensek soraiba, s ezén keresztül a nemességbe emelte.⁹²

Fekete-Nagy Antal szerint a várispánságok már a XII. században felbomlottak(!). A birtokjoggal rendelkező katonáskodó elem elszakadt a megszűnt várispánságtól, a szabad birtokú várnépi elemek nagy része minden királyi kegy nélkül emelkedett a nemességbe. A birtokjoggal nem rendelkező várnépek rétege pedig magánföldesúri hatalom alá jutott.

A XIII. század második felében megszűnőfélben levő várispánságok előkelőbb rétegeit csak laza kapcsolat fűzi a várhoz, néha főurak szolgálatába szegődve évekig távol vannak, s uraik segítségét használják fel arra, hogy a király formailag is függetlenítse őket a várispánságtól.

A várszerkezettől való önkényes függetlenülés azonban csak a pusztulófélben levő, már csak a vár környékére és egy-két birtokra kiterjedő várispánságoknál lehetséges. A még erős várispánságokból nem lehetett önkényesen kilépni. Erre vallanak a várjobbágyság pereit, melyekben szabad emberek maguk közül valónak mondanak. Ezért kell a kiemelkedéshez a királyi kegyet, különösen a határhoz közel fekvő vármegyékben. A várjobbágyság egy része idővel eljutott a szabad rendelkezésű földek birtokáig. Ez a várjobbágyság felső rétege volt. Ezek minden rangemelés nélkül jutnak a nemesség soraiba, nemes várjobbágyságok lesznek, de még mindig várjobbágyságok, ha a királyi kegy nem emeli ki őket a várispánság kötelékéből. A nemes várjobbágyság nem azonos az országos nemes-

87 1272 *Smičiklas* V. 602., Reg. Arp. 2202. Az oklevél igen sok várjobbágyságot sorol fel tanúként.

88 1272 OL DL 37.580.

89 1275. (dec. 10. után) *ÁUO IX.* 113., Reg. Arp. 2664.

90 1284. okt. 16. *Szarvashalom, Fejér V/3.* 253.

91 1291. szept. 1. *Mon. Strig. II.* 296.

92 Az erre vonatkozó régebbi irodalomból a következőket említjük meg: *Bolka Tibor*: A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről. Sz. 1872. 135. o. — *Pesty Frigyes*: A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. Budapest, 1882. 73., 85—88. o. Helyes megfigyelése szerint elsősorban a várjobbágyság felső rétegét nemesítik, de nem minden esetben. Néha a „magasabb osztályba” lépés a közbeeső fokozatok átugrásával is történhetett. — *Tagányi Károly*: Megyei önkormányzatunk keletkezése. Budapest, 1899. 10—19. o. és *Üő*: Szolnok—Doboka vármegye monographiája I. k. Deés, 1901. 241—243. o. A várföldek nagy részének eladományozása után a vár népei kezdtek „egyedül érezni” magukat, s a várjobbágyság igyekeztek a nemességhez közeledni. Erdélyben és Szlavóniában a nemesség Tagányi szerint kizárólag a várjobbágyságból alakult ki. — *Török Pál*: A nemesi vármegye kialakulása. Kolozsvár, 1907. 12. o. — *Czimer Károly*: Az Árpád-házi királyok várjobbágyságai. Szeged, 1914. 43—54. o. — *Timon Ákos*: Magyar alkotmány és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. 6. kiadás. Budapest, 1919. 151. o. — *Hóman Bálint—Szekfű Gyula*: Magyar történet. 6. kiadás, Budapest, 1939. I. k. 563. o. Hóman szerint a királyi megye megszűnése hosszú folyamat volt. Az ország szívében hamarabb történt — itt alakulnak ki a nemesi megyék, míg a peremterületeken még új királyi megyék jönnek létre. Egyes ispánságok magánosok kezére jutnak, vagy más megyébe olvadnak. — *Novák József*: A várjobbágyság intézménye. Debrecen, 1940. 63—74. o.: A várjobbágyság nagy nemesítési hulláma István ifjabb király idején történt. Célja az volt, hogy a bomló vármegyéből kikertülő, magukra maradó várjobbágyság minél kisebb részéből legyen magánserviens.

sel. A várföldek elvesztése folytán beállt károsodás honvédelmi szempontból csak látszólagos, mert a várszervezet alól függetlenített minden egyes birtok tulajdonosa továbbra is teljesítette hadkötelezettségét, sőt ha addig nem hadakozó kapott birtokot, a hadi szolgálatot teljesítők száma pedig még növekedett is.⁹³

Mályusz Elemér szerint a várjobbágyok „nobilis” jelzője azt mutatja, hogy nehéz fegyverzetűek lehettek. IV. Béla a várjobbágyoktól is — akár a királyi serviensektől — nehéz fegyverzet beszerzését követelte. A hasonló fegyverzetben harcoló serviensek és várjobbágyok között azután hamar leomlottak a válaszfalak. A magyar nemesség részben a várjobbágyokból alakult, részben akár csak a német, nagyrészt a familiárisokból.⁹⁴

A nemesség váló várispánsági népelemek helyzetének változását plasztikusan ábrázolja *Szabó István*. A XIII. században sok kis település jött létre a felbomló királyi várispánságok nemesi állapotra törekvő elemei révén, kik a várföld egy-egy kiszakított darabját, mint magukét vehették kezükbe. E szűk határu földekre kiköltöző birtokosok házat építettek és 1—2 szolgáljikkal végezték a föld művelését. Az ilyen településen eredetileg nem is volt más, mint egy telek, egy udvarház, esetleg 1—2 szolgálház.⁹⁵

Gömör megyében, *Ila Bálint* monográfiája szerint, kevés oklevél maradt a várjobbágyok királyi servienssé emeléséről. A serviensek zöme itt „hagyomány” útján emelkedett fel a nemességbe, azaz nem királyi privilégium jelentette a királyi servienség elérését, hanem az a korábban elért, s a szabad eredetben gyökerező társadalmi fejlődés végeredménye volt. A várjobbágyi családok emelkedésüket katonai érdemeiknek köszönhették, melyeket a tatárjárás alatt, de már előbb is szereztek. Részben személyesen vonulnak a király zászlaja alá, részben 10 páncclost állítanak a király bandériumába. Az egykori bolondóci várjobbágyok teljes számban a királyi serviensek, illetőleg a nemesség soraiba emelkedtek.⁹⁶

Bolla Ilona szerint a várjobbágy neve mellett szereplő „nobilis” jelző nem jelent a királyi servienssel azonos jogállást. A „nobilis iobagio castri”-ből csak új nemesítéssel válhatott „nobilis regni”. A várjobbágyok helyzete sok hasonlóságot mutat a VII—IX. századi germán gasindusok, arimannusok és aprisionariusok helyzetével, szabadságuk „királyi” szabadság, libertásuk nem „plena”. A XIII. század második felében már nemcsak nemesítéssel kerülhetett feljebb a szent király jobbágya, hanem anélkül is, ha volt szabad rendelkezésű földje. A nemesítő oklevél útján felemelkedő várjobbágyot nemesítő formula olyan, mint amilyennel a király közönséges várnépeket vagy udvari népeket is nemesít. Ennek alapvető eleme az „arany szabadság” megadása, vagyis a „proprius” jegyeiktől, a vári kötelékből való megszabadulás, melyek a nemesség válásai. Ezt kiegészíti a várszervezetből kivett birtok nemesi jellegűvé alakítása, s a király seregében való hadakozás kötelezettsége. A nemességet közvetlenül nem nyert várjobbágyok egy része világi úr familiárisává vált s szerencsés esetben senioruk eszközölte ki nemesítésüket. Kiválhattak a vár birtokszervezetéből és teljes libertáshoz juthattak anélkül is, hogy nemesekké váltak volna. Más részük az alakuló polgárság és parasztság sorai közé került.

A várjobbágyosság szerepe jelentős volt még a XIII. század második felében — írja *Bolla* —, a királyi megye felbomlása idején is. A nemesi megye még épülőfélben volt, szervezete esetenként párhuzamosan működött a várispánsági szer-

⁹³ *Fekete-Nagy Antal*: Az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1937. 159. és köv. o.

⁹⁴ *Mályusz Elemér*: i. m. (1942) 299—301. o.

⁹⁵ *Szabó István*: Prédium. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság- és településtörténelem körében. — In: *Jobbágyok, parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 1976. 94. o.

⁹⁶ *Ila Bálint*: Gömör megye. I. k. Budapest, 1976. 114., 140. o.

vezettel, közös fejük, az ispán vezetésével. A források ez időben is megkülönböztetik a közönséges várjobbágyokat a szent király jobbágyaitól, annál inkább, minél több maradt meg a megye régi funkcióiból (veri, primi, honesti, altiores). Mikor a királyi serviens elnevezés mellett feltűnt a „nobilis” jelző, a várjobbágyok előkelőit is kezdik „nobilis jobagio”-nak nevezni. (Csak a felső kategóriát, melynek életmódja a nobilis serviensekéhez lehetett hasonló.) Jogállásuk azonban megkülönböztette őket a királyi serviensektől. Nemesek számára a várjobbágyok közé állás nobilitásuk veszélyeztetését, sőt elvesztését jelentette. A várjobbágyi kötöttségből — mint *Bolla* megállapítja — csak újbóli nemesítéssel szabadulhattak. Csak a nobilis várjobbágyok egy része került automatikusan a nemességbe, azok, akiknek servitiummal nem terhelt birtokuk volt, vagy más jellegű birtokaikat ilyenné változtatták. A nemesség soraiba került várjobbágyok száma nagy lehetett. A nemesítés gyakran a széles körű rokonságra is vonatkozott. Ezért lehetett a várjobbágyság a kialakuló nemesség fontos összetevője.⁹⁷

Várjobbágyok nemesítésére vonatkozó legkorábbi oklevelünk keltezése: 1178. Ebben III. Béla Rede, Luthar és Cuda zalai várjobbágyokat nemesíti Görögországban tett szolgálataikért. Ezt az oklevelet azonban *Szentpétery Imre* — joggal — gyanúsnak tartja, mert igen korai és egyedülálló példa a nemesítésre és túlságosan fejlett oklevélrészai vannak.⁹⁸ Eléggé korai adat I. Imre 1197-es oklevele, melyben a király Zerzovoy pozsonyi várjobbágyot Zbima fiát kiveszi az ispánok joghatósága alól, s a királyi udvarban örökös szabadságot ad neki.⁹⁹

II. András okleveiben is több adatot találunk várjobbágyok nemesítéséről. 1217-ben a királyi serviensek soraiba emeli Vruz zalai szentkirály jobbágyát négy testvérével együtt.¹⁰⁰ Wruz Boronch vára alatt „cum nobili apparatu militari exercuit” azaz nehéz fegyverzetben harcolt. Valószínűleg várjobbágyok (s nem várszolgák, mint *Szentpétery*. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke szövegében közli) lehettek a „soproni várhoz tartozó” György és fiai Aba, Us, Pál és Isaw, kiket II. András, Miklós soproni ispán kérésére, a vár szolgálata alól felment, s öröklött és vásárolt földjeikkel együtt a nemes serviensek közé emel.¹⁰¹ A szolgagyőri vár kötelékéből emeli ki II. András a modori Marcellust és fiait: Benedeket, Marcellt és Éliást a királyi serviensek közé.¹⁰² II. András egy hasonló tartalmú oklevelét említi Máté nádor is 1279-ben.¹⁰³

Béla már ifjabb király korában emelt várjobbágyokat a királyi serviensek közé. Goricai szentkirály jobbágyfiakat sorol udvari szolgálói közé, házába és famíliájába fogadja őket, földet ad nekik, megállapítva nyestadójukat és hadikötelezettségüket. A volt várjobbágyok nagy erőt kötelesek kiállítani, ahányszor csak szükséges, 15 páncélos lovast és 100 gyalogost.¹⁰⁴

A trónra jutó IV. Béla a tatárjárás után — hadügyi reformja szellemében —

97 *Bolla Ilona*: A közszabadság lehányatlása a XIII. században. (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban II.) Történelmi Szemle, 1974 1–2. sz. 18. o., 32. jegyzet. — *Bolla Ilona*: i. m. (1976, kézirat)

98 1178 TT 1898. 338. o., Reg. Arp. 129. — István ifjabb király is említi — 1264. évi oklevelében — egy várjobbágyot nemesítő oklevelet, mely azonban elveszett. Ebben III. Béla a Rutheniában intézkedő Ceka szolnoki várjobbágyot a királyi serviensek közé emeli. (Reg. Arp. 166.) Nem biztos természetesen, hogy ez az oklevél a valóságban létezett-e.

99 1197 *Fejér* II. 308., Reg. Arp. 169. — „nullus comitum aut aliorum in eo sibi aliquod vindicare praesumat, verum in aula regia tam ipse, quam sui heredes perpetua libertate gaudeant.”

100 1217 ÁVO XI. 141., Reg. Arp. 336.

101 1233 körül ? *Fejér* VII/2. 71. (tartalmilag), Reg. Arp. 524.

102 II. András kora. Mon. Strig. I. 395., Reg. Arp. 551.a. Az oklevél a tatárjárás idején elveszett. Megerősítette IV. Béla 1252 Mon. Strig. I. 395., Reg. Arp. 978.

103 II. András kora. *Fejér* VII/2. 77., Reg. Arp. 555. Dara és Loprec vasvári várjobbágyokról van szó.

104 1224. dec. 24. *Smičiklas* III. 238., Reg. Arp. 570. Quocies vero necesse fuerit, in exercitu nostro quindecim loricator et centum pedites vernaculos expeditos habebunt. A várjobbágyok neve: Radus és testvérei, Zoryan és Domian, azonkívül Cristan, Simeon, Zlabech, Wranch, Wleaz, Frederik, Dobrogoztol és Wlcán, testvéreikkel. 11 nevet sorol fel, de ennél jóval több személyről van szó, hiszen az utolsó 8 várjobbágy testvéreit nem nevezi meg. Béla ifjabb királynak még két oklevele foglalkozik szlavóniai várjobbágyok királyi serviensekké nemesítésével, de ezek hitelessége yánus. (1225 *Smičiklas* III. 247., Reg. Arp. 574. és 1225 *Fejér* III/2. 481., Reg. Arp. 577.)

nemesíti a magukat kitüntető várjobbágyokat. A bolondóci vár jobbágyai: Budik fia Tódor, Ompud fia Visobur és Farkas fia Dema a tatárjárás idején megerősítettek egy hegyet és azon a nekik alárendelt népeket megvédték. Ezért Béla király a királyi serviensek közé emeli őket, az általuk megerősített hegyet pedig nekik és örökösüknek adja.¹⁰⁵ A három vitéz tíz páncélos lovast kötelek kiállítani s maguk is páncélban kötelesek harcolni. Farkas várjobbágy a vár kötelékéből való felszabadítását igazolja várjobbágytársai ellenében Roland udvarbíró előtt.¹⁰⁶ A tatárjáráskor „a tengerparton”, majd a Frigyes osztrák herceg elleni hadjáratban tett szolgálataikért emeli ki Béla a nyitrai vár kötelékéből s emeli a királyi serviensek soraiba Otrmarius fiát Andrást és rokonait, Sdik fia Bankót, István fiait, Benest, Pált és Berechik-et, és Sdzilo fiát Rathát.¹⁰⁷ Premysl és testvére Nosk trencsényi várjobbágyok a tatárjárás idején Bogumerius trencsényi ispán mellett harcoltak a trencsényi vár és a határok megvédésében, később a morvaországi hadjáratban s a király veje, Rozyslaus (!) herceg seregében hadakoztak s ekkor Nosk el is esett. A király Premysl-t és Nosk két fiát a királyi serviensek közé emeli.¹⁰⁸ A királyi serviensek közé emelt várjobbágyok földjét olykor el kellett különíteni a vár kötelékébe tartozó egyéb földektől, így a várszolgák földjeitől is. Erről is intézkedik IV. Béla 1265-ös oklevele. Ebben megerősíti Csák zalai ispán ugyanazon évben kelt oklevelét, mely jelentést tesz arról, hogy a király parancsát végrehajtva Illarest, Boxát, Tamást és Andronicust a zalai vár jobbágyai közül kivette és a királyi serviensek közé sorolta.¹⁰⁹ Péter honti várjobbágyot Béla király egy birtokcserével kapcsolatosan emeli a királyi serviensek közé anélkül, hogy hadi érdemeit említene.¹¹⁰ Mihály szolgagyőri várjobbágy fiát, Márton comest a király a szolgagyőri várjobbágyságból a királyi serviensek közé emeli, mert apja a tatárok elleni harcban elesett, ő maga pedig a németek és csehek elleni háborúban szerzett érdemeiket.¹¹¹

Az apjával háborúskodó István ifjabb király is növelte a saját zászlaja alatt harcoló vitézek számát várjobbágyok nemesítésével. 1265-ben a királyi serviensek közé emeli Egyed asztalnokmester két serviensét: Clementinust és Mártont, Marcell fiait és rokonait, akik viszont bácsi várjobbágyok, nevezetesen Dobsa nembeli András fiait, Sándort és Olivért, azután Mátyást, Bencenc-et, Tamást, Gergelyt, Pétert, Jakabot, Sauolt és Torzolt,¹¹² továbbá Dénes fia Jákó borsodi várjobbágyot, aki egyszersmind Domonkos nádor bácsi és szepeni ispán servitorra — őt ura kérésére emeli ki a vár kötelékéből s sorolja az ifjabb király nemes serviensei közé.¹¹³ Bertalan fiait, Kuncheyd-t és Jóbot az ifjabb királyi kegy kiveszi a nógrádi várjobbágyok sorából és a nemes serviensek közé emeli saját érdemeik miatt és testvérük, Deers, hősi haláláért.¹¹⁴ Symarch és fia Samud, valamint rokonaik, Vitimer, György, Leustachius, Vada, Kenkecz, Miko bolondóci várjobbágyok az ifjabb király akaratából királyi serviensekké lesznek, saját érdemeik és Simarch fia János hősi halála fejében.¹¹⁵ Hasonlóan jutalmazza István Jakab fia Marcell vasvári várjobbágyot Iván és Beche nevű testvérei-

105 1245. szept. 3. átírata István ifjabb király 1264 Eperjes városi levéltár 1.a. Reg. Arp. 816.a.

106 1256 ÁUO XI. 429.

107 1258. jún. 20. Reg. Arp. 1183.

108 1259 HO VI. 97. Reg. Arp. 1226.

109 1265 Zalai O. I. 50., Reg. Arp. 1471.

110 1266. (?) jan. 9. Mon. Strig. I. 432., Reg. Arp. 1478.

111 1268 *Fejér* IV/3. 432., Reg. Arp. 1581.

112 1265 *Fejér* IV/3. 294. és VII/1. 329., Reg. Arp. 1837. Az oklevél arengája szerint: „...quanto diligentius ob favorem Reipublicae auget numerum Bellatorum...”

113 1266 ÁUO VIII. 147., Reg. Arp. 1858.

114 1266 HO VI. 142., Reg. Arp. 1855.

115 1267 *Fejér* IV/3. 413., Reg. Arp. 1868.

vel együtt, valamint Söpte falusi rokonaival, kiknek neve Farkas, Máté, Vencel, Pál fia Márton, Herin fia Gergely, Leuk és fiai Heydur és Rorand — királyi nemes serviensekké emelte őket.¹¹⁸ István ifjabb király Miklós fiait, Miklóst és Mikcset kiemeli a speculatorok soraiból s apjukkal, valamint Máté és Fülöp nevű rokonaikkal kiemeli őket a vasvári vár kötelékéből és nemes serviensekké teszi. Ezek vasvári várjobbágyok voltak és rágalmazás folytán süllyedtek a speculatorok közé. A bolgár hadjáratban Egyed tárnokmester seregében harcoltak vitézül, kemény közelharcban.¹¹⁷ A győri káptalan 1270-ben kiadott bizonyoságlevele szerint Lőrinc comes birtokot adományozott több volt locsmándi várjobbágnak (Károly, Pál, Fridiricus, Farkas Boyon, Gurge, Cseke, Erku, Bogdasa, Márton) — és magánservienseivé tette őket. Vele kell menniük a király udvarába s hadjáratba is, megfelelő fegyverzetben, ahányszor Lőrinc comes akarja.¹¹⁸ A várjobbágy tehát válhatott magánservienssé is. Ezt ellensúlyozandó — és saját harcosaikat számosítandó — emelték a királyok a bomló várispánságok várjobbágyait a királyi serviensek közé. Így tesz a már trónra került V. István Bana comes fiával Parissal, annak testvérével Leucával és fiával Lőrincel és rokonaikkal, Jakabbal és Mihállyal, akiket a vasvári várjobbágyok közül a királyi serviensek sorába emel.¹¹⁹ A cseh király elleni hadjáratban tüntette ki magát Simon és Amanus, két zalai várjobbágy, kiket ezért a király, testvéreikkel (Pál, Domokos, Péter, Benedek, Balázs) együtt a királyi serviensek közé emel.¹²⁰ Valószínűleg várjobbágy lehetett a trencsényi vár kötelékébe tartozó Moghud, akit fiával, Mihállyal, és földjeikkel együtt kivesz a király a vár kötelékéből s a királyi serviensek közé emel — másik fia, Pouca, hősi halála fejében.¹²¹ Ivánka fia Miklós várjobbágy a pozsonyi vár kötelekéből kerül a királyi serviensek soraiba.¹²²

Karachinus mester titeli olvasókanonok, királyi udvari pap serviensét, Myxa fiát Mártont, ki a karakói várjobbágyoktól származik, a király Karachinus mester kérésére, mert a béketárgyalások céljából kiküldött Karachinus mellett ki-tüntette magát, valamint Egyed tárnokmester ajánlatára, apjával, testvéreivel és Chund nevű testvére két fiával együtt a királyi serviensek közé emeli s két eke földjükkel együtt kiveszi őket a karakói vár jobbágyai közül.¹²³ Hiába volt tehát Márton az udvari pap serviense, a várjobbágyi állapotból csak külön királyi aktus emelhetette ki. Damianus fiai, Heyma és Hegun vasvári várjobbágyok és társaik, János fia István, Miklós fia Beycha, Wosos fia Wydus, Golumbus fia és Wosus unokái, Galus, Imre és Teodolus kitüntették magukat a cseh háborúban és a vasvári határ védelmében, ezért a királyi serviensek sorai közé kerülnek.¹²⁴ Eurnog (örnagy) fia Domokos nyitrai várjobbágy, Edeuch comes serviense és testvére, István, a király kegyéből a királyi nemes serviensek közé kerül.¹²⁵

A legtöbb várjobbágynemesítő oklevél IV. László korából maradt ránk. Ekkor gyorsult meg a várispánságok bomlásának folyamata és a király igyekezett minél több arra alkalmas várjobbágyot a magánúri serviensi állapottól „megmenteni” és saját harcosává, királyi servienssé, nemessé tenni.

116 1268 *Fejér* IV/3. 468., Reg. Arp. 1878.

117 1269 *Fejér* IV/3. 525., Reg. Arp. 1899. „...more leonis rugientis hostium cuneos perturbando... hostes prostrant infinitos”... Az oklevelet megerősíti V. István 1271. júl. 31-i oklevele ÁUO VIII. 348.

118 1270 ÁUO VIII. 321. A magánserviensekről *Borosy András*: Főurak, familiárisok, udvari harcosok Magyarországon a XIII. században HK 1978. 322–330. o.

119 1271. aug. 9. Tudománytár, Új folyam, VII. 265., Reg. Arp. 2098.

120 1271 *Fejér* V/1. 137., Reg. Arp. 2119.

121 1271 ÁUO III. 256., Reg. Arp. 2131.

122 1271 ÁUO VIII. 347., Reg. Arp. 2139.

123 1272. jan. 6. Máramaros, *Fejér* V/1. 210. és V/2. 100., Reg. Arp. 2149.

124 1272. febr. 27. HO I. 56., Reg. Arp. 2159.

125 1272. ápr. 30. Levéltári Közlemények III. 245., Reg. Arp. 2185.

Ilyenek voltak Apsa fia Mihály és társai vasvári szentkirály jobbágyai.¹²⁶ Ez esetben a király egyszerre *harminc* várjobbágyot emel a királyi nemes serviensek közé. A vasvári vár tíz várjobbágyát és atyjukat a király azért veszi ki a vár joghatósága alól és emeli a királyi serviensek közé, mert az országra rontó németek és csehek elleni harcban különösen kitűntették magukat a vasvári, soproni és zalai ispán szeme láttára.¹²⁷

Másik öt vasvári várjobbágyot azon a címen emel IV. László az ország nemesi közé, mert Salamon nevű testvérük hősi halált halt az újvári tornyon a németek ellen harcolva.¹²⁸ Benc fiait, Sándor és Gál esztergomi várjobbágyokat is a királyi serviensek közé emeli, de ennek okát csak általánosságban jelöli meg: szolgálatokat tettek nagyatyjának, atyjának és neki.¹²⁹ Kilenc somogyi várjobbágy nemesítésének oka: „illően felfegyverkezve” (tehát talán nehéz fegyverzetben) vonultak hadba és kitűntek egy fontos vár ostroma alkalmából.¹³⁰ Győr várának ostroma alkalmából és más alkalmakkor tüntette ki magát négy Gencs falubeli várjobbágy, akiket László király a királyi serviensek közé emel.¹³¹ Kiválóan harcoltak a csehek és a kunok ellen Horváti Lőrinc fia Bodou, valamint Mykus fiai, Sebestyén, Angelus és Zentus abaújházi várjobbágyfiak, ezért a királyi nemes serviensek közé kerülnek.¹³² Nyolc soproni várjobbágy a soproni határ védelmében és Győr várának ostromakor tüntette ki magát s ezért érdemelték ki a nemesítést.¹³³ László király a királyi nemes serviensek közé emel hat abaújházi várjobbágyot hadi érdemeikért. Egy alkalommal a király szeme láttára „félholtan” maradtak a csatatéren.¹³⁴ János fia Dege és ennek fiai, Endre és Pál, továbbá Chama, János, Márton, Mycula fiai István és Izsák és végül Salamon fia Simon veszprémi várjobbágyokat a király hadi érdemeik fejében királyi serviensekké teszi. E várjobbágyok egyúttal magánserviensek is voltak: Rolandus bán serviensei. Érdemeik között a Rolandus bán iránti hűségük is szerepel.¹³⁵ IV. László egyik várjobbágy-nemesítő oklevele — melyben hat gömöri várjobbágyot nemesít hadi érdemeik fejében — azért is érdekes, mert felsorolja, a várjobbágyok milyen földjeit veszi ki a vár kötelékéből: öröklött, vásárolt és szerzett földjeiket. Eszerint a várföldek egy része még 1275-ben is a vár tulajdonában volt Gömör megyében.¹³⁶ A magyar királyságban élő várjobbágyok között bizonyos mértékig különleges volt a szlavóniai várjobbágyok helyzete. László király a Ryuche megyebeli nemes várjobbágyokat és prédiálisokat hadi érdemeik fejében kiveszi a ryuchei comes és utódai joghatósága alól és *drávántúli* királyi serviensekké teszi őket.¹³⁷ A morvamezei

126 1273. máj. 27. HO VII. 141., Reg. Arp. 2370. „Iamdictos Michaellem, Gregorium, Matiam et Mestur, Marcellum, Chepanum, Adrianum et Andream filios Gyug, Guelian et Stephanum filios Celyakus, Moh filium Chyma, Petene filium Johannis, Ebed et Arnoldum filios Arod, Oldruh filium Jurk, Jacobum filium Sys, Fabianum filium Zeunuk, Hemo filium Feketev, Keme et Bartholomeum, Theodorum et Borch filios Chempez, Myske filium Chead, Egidium filium Gueden, Albertum filium Gireeg, Porha filium Ugra, Kuchk, Batur filios Benete, Laurencium filium Maia, Sikeden filium Kolocha...”

127 1273. jún. 24. AUO XII. 83., Reg. Arp. 2383. A várjobbágyok neve: Isou fiai Ábrahám és Benedek, Sozou fiai Vencel, Sándor és Salamon, Gurgus fiai Marceus, Ese, Mortunus, Botyz és Ivánka.

128 1273. jún. 26. HO VIII. 154., Reg. Arp. 2385. A várjobbágyok neve: Jarmanus, Gurk, Tyba, Saul és Omode.
129 1273. júl. 10. AUO IX. 18., Reg. Arp. 2391.

130 1273. júl. 20. Zsigmond 1425. szept. 5-i tartalmi átirása szerint Reg. Arp. 2393. A várjobbágyok neve: Berynoy fiai, György, János, Tamás és Márton, Beryzlo comes fiai, Márton, Berthak, Iván és Domonkos, és Thompos fia Márton.

131 1273. júl. 27. HO II. 12., Reg. Arp. 2395. A várjobbágyok neve: Karachinus fiai, Mathey, Miklós és Tamás és Chek fia Bassa.

132 1273 (dec. végén) Reg. Arp. 2430.

133 1274. febr. 22. és szept. 3. közt AUO IX. 81., Reg. Arp. 2405. A várjobbágyok neve: Farkas fiai Toboy és Endre, Jakab fiai Benedek és Seraphinus, Sebestyén fia Herbordus, Guebse fia Guebart, Miklós fia Miklós és György fia Papa.

134 1274. aug. 21. *Marczali*: Enchiridion 171., Reg. Arp. 2537. A várjobbágyok neve: Ivánka fia Pál, Iwanch fia, Péter, Micou, János és Miklós, Dusa fia Egyed.

135 1275 (ápr.—máj.) *Fejér* VII/2. 37., Reg. Arp. 2598.

136 1275. jún. 17.—szept. 3. HO VII. 158., Reg. Arp. 2605. A várjobbágyok neve: Opsa fiai, András és Mihály, Hutizlaus fia Hazos, Tubul fia Heydricus, Gurguk fiai, Bosdar és Pongrác.

137 1279 (jún.—aug.) HO VII. 172., Reg. Arp. 2971. „...tamquam veros et naturales servientes nostros regales ultra Dravam constitutos...”

csatában (1278) tüntették ki magukat azok a pozsonyi várjobbágyok, kiket László 1281-ben emel a királyi szerviensek sorai közé.¹³⁸

IV. László királynak még számos oklevele maradt ránk, melyekben várjobbágyokat emelt a királyi szerviensek, illetőleg az ország nemesei közé, mely kifejezéseket az oklevelek felváltva használnak s a kettő IV. László korában minden jel szerint azonos értelmű.¹³⁹

A várjobbágyok nemesítése tovább folyt III. András korában is. András 1298-ban számos banai nemes várjobbágyot emelt az ország nemesei közé.¹⁴⁰ Máskor Kene fia Kelemen comest és Poch fia Mihályt emeli ki a várjobbágyok sorából.¹⁴¹ III. András korában — úgy tűnik — a nádor is emelhetett várjobbágyot a királyi szerviensek sorába. Ezt teszi Omodé nádor Dénes fiai Miklós és Gergely ungi várjobbágyokkal.¹⁴²

A királyi vármegye szívósságát bizonyítja III. András király 1298-as oklevele, melyben Gutkeled Istvánt és népeit, hadi érdemeikre való tekintettel, és figyelembe véve a nevezett comestek sérelmes és „vad” ítéleteit, felmenti Valkó megye comese és comes curialisa bírói hatósága alól.¹⁴³ Hozzá kell fűznünk, hogy a Gutkeled család az ország egyik leghatalmasabb főúri családja volt. Még 1300-ban is királyi kegy kellett ahhoz, hogy Palásti Ivánka fia Jób Hont megyei nemes várjobbágyot kiváló hadi érdemei fejében testvéreivel és rokonaival együtt kiemeljék a honti várispánság hatósága alól és a nemesek közé emeljék.¹⁴⁴

Nem csak a várjobbágyok, hanem a castrensisek földvagyonra sem volt mindig jelentéktelen. A castrensisek egy része a várjobbágyok sorai közé emelkedett, s voltak olyan castrensisek is, akik castrenisekként katonáskodni tudtak.¹⁴⁵ Gömör megyében voltak olyan castrensisek, kik katonai szolgálatuk fejében megkapták a várföld egy darabját és azon felépítették falujukat, mely róluk volt elnevezve.¹⁴⁶

A várnépek, mivel birtokaik voltak, pereskedtek is. Így pozsonyi várnépek Karachai Remig ellen. A vitában pozsonyi várjobbágyok közvetítenek.¹⁴⁷ Pál országbíró és zalai főispán 1251-es oklevele arról tanúskodik, hogy a zalai castrensiseknek jelentős mennyiségű földjük volt. 160 ekényit juttat belőle az országbíró két királyi szerviens kezére — megfelelő erdővel együtt.¹⁴⁸ A várné-

138 1281. aug. 30. H Oktl. 90., Reg. Arp. 3114. A várjobbágyok neve: Endure fiai, Ormous (dictus) Miklós, András, Mihály, a kis (parvus) Miklós és rokonai, András fiai, Péter és Farkas, Myxa, ennek fia János, Budrug fia Lampert, Wata-i György fia Bank és Magari-i Chekud fia János.

139 IV. László más, várjobbágyokat nemesítő oklevelei, a teljesség igénye nélkül. 1273 Zalai. O. I. 74., Reg. Arp. 2435. — 1274. aug. 17. Reg. Arp. 2532. — 1274. szept. 25. HO VI. 199., Reg. Arp. 2554. — 1274 Mon. Strig. III. 465., Reg. Arp. 2574. — 1275. (jún. 17—szept. 3.) ÁUO IV. 49. és 50., Reg. Arp. 2611. — 1275. (jún. 17—szept. 3.) HO VI. 205., Reg. Arp. 2609. — 1275. aug. 8. ÁUO XII. 699., Reg. Arp. 2630. — 1275. szept. 3. előtt Zalai O. I. 73., Reg. Arp. 2640. — 1275. dec. 10. után. Mon. Strig. II. 52., Reg. Arp. 2666. — 1279 (jún.—aug.) ÁUO IX. 238., Reg. Arp. 2980. — 1279 Reg. Arp. 3031. — 1279 (jún.—aug.) Fejér V/2. 504., Reg. Arp. 2981. (Szentpétery szerint arengája kisére túlságosan cifra korához képest.) — 1281. jan. 25. HO VIII. 210., Reg. Arp. 3093. — 1281 Palásthy Pál: A Palásthyak. I. 12. o., Reg. Arp. 3128. — 1281 Reg. Arp. 3129. — 1282. júl. 19. ÁUO IX. 330., Reg. Arp. 3151. — 1282. (szept. 3. előtt) Reg. Arp. 3170. — 1284. jan. 10. Borostyánkő vára alatt. H. Oktl. 96., Reg. Arp. 3283. — (1284. márc. 10. előtt) Mon. Strig. II. 177., Reg. Arp. 3295. — 1287. (jún. 23. előtt) ÁUO IX. 451., Reg. Arp. 3446. — 12(8)7. ÁUO IX. 177., Reg. Arp. 3463.

Rendkívüli esetnek kell mondanunk, még IV. László gyenge uralma idején is, hogy 1288-ban Aba Amadé nádor a neki szolgáló ungi várjobbágyokat kivette várjobbágyi állapotukból és a királyi szerviensek közé sorolta őket. (Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest, 1979. 171. o.)

140 1298 ÁUO XII. 619. A várjobbágyok neve: Radizlaus fiai, Radizlaus, Inabur, Boych, Miklós fia Kozma, Vochlo fia Péter, Fonch fia Miklós, István fia Lőrinc, Radizlaus fia Chobo, Vyda fia Paznap, Mantha fia Ivánka, Myleth fia Márton.

141 1300 ? OL DL 89.237.

142 1298. jún. 29. Ung. OL DL 40.366. Átírta I. Károly 1317. szept. 30.

143 1298 ÁUO X. 295.

144 1300 Buda. Palásthy Pál: A Palásthyak. I. 30. o.

145 Molnár József: i. m. 234. o.

146 Ila Bálint: i. m. 116. o.

147 1240 ÁUO XI. 316.

148 1251 HO VII. 42.

peknek lehettek határperceik várjobbágyokkal is. Ilyen pert igazít el Roland nádor egy Ethuruh nevű várjobbágy és karcsai várnépek között.¹⁴⁹ István szlavón bán bizonyos földbirtokokat Péter, Vole és Márk goricaei castrensiseknek ítél.¹⁵⁰ A várföld egy részét birtokolták azok a magukat szolgagyőri várjobbágyoknak mondó személyek, kikről kiderült, hogy az „öt nehezéket fizetők” csoportjába tartoznak, s várnépi állapotúak.¹⁵¹ Öt nehezéket fizető várszolga kerülhetett közvetlenül, a várjobbágyi állapot átugrásával is a királyi szerviensek közé. Így Zolat fia Sebestyén szolgagyőri, öt nehezéket fizető várszolga, főként a kémlelésben (exploratio) tett szolgálataiért. Az oklevélben Béla király mindenkit eltilt attól, hogy Sebestyént korábbi szolga állapota miatt zaklassák.¹⁵²

A várföldek IV. Béla által szorgalmazott visszavétele még 1268-ban is tartott. Pál veszprémi püspök ekkor tart vizsgálatot a somogyi királyi kondicionális népek és várszolgák elidegenített földjei ügyében.¹⁵³ Lőrinc nádor viszont azon fáradozik, hogy néhány, kondicionális népek — köztük udvarnokok, királynéi népek és várszolgák — kezére jutott nemesi birtokot eredeti tulajdonosaiknak visszaítéljen.¹⁵⁴ A zágrábi várszolgák saját várjobbágyaikkal szemben folytatnak — igaz, hogy számukra kudarccal végződő — birtokpert.¹⁵⁵ Olyan eset is előfordult, hogy várnépek csalárd úton szereztek maguknak oklevelet, azt állítva, hogy ők várjobbágyok.¹⁵⁶

Egy 1275-ös oklevél a Bars megyei várnépeket nem castrensiseknek, hanem *burgensiseknek* nevezi.¹⁵⁷ A castrensisek egy része a városi polgárság sorai közé emelkedett. Ezt a folyamatot jelezheti e névváltozás. A várispánságok bomlásával a castrensisek is szétszóródhattak, ezért hallunk a castrensisek elhagyott, puszta földjéről is.¹⁵⁸

A jogaikhoz szívósan ragaszkodó várszolgák is érthettek el sikert birtokpe-rekben. Izsép fia János somogyi ispán egy birtokot a várnépekkel közösen bírt. László király 1279-ben megerősítette a somogyi konvent 1277-ben kiadott oklevélét, mely szerint e birtokokból a várszolgákat ugyanakkora rész illeti meg, mint János ispánt.¹⁵⁹ László király 1279-es okleveléből megtudjuk, hogy az utód nélkül elhalálozott Chyna nevű castrensis három eke területű földön élt.¹⁶⁰ Ugyancsak három ekényi volt a szintén örökös nélkül elhunyt Tadeus pozsonyi castrensis birtoka is.¹⁶¹

A castrensis társadalmi helyzete jelentős mértékben emelkedhetett is. Erre vonatkozó korai adatot találunk III. István király 1162. évi oklevelében. A király Farkas soproni várszolgát, mert magát Kapu vára védelmében kitüntette, szabaddá teszi a soproni vár szolgálatától és rétet adományoz neki. Szabadon és biztonságosan mehet ahová akar.¹⁶² A tatárjárás is jó alkalom volt arra, hogy a várszolga bebizonyítsa katonai derekasságát. IV. Béla Newer, Buda, Orcisad, Taschoch, Radila és Damaslou trencsén megyei — nevük és lakóhelyük szerint

149 1253 ÁUO II. 242.

150 1259 HO VIII. 74.

151 1261. okt. 13. Fűzítő. Reg. Arp. 1269. „...de datoribus quinque ponderum...” Egy pondus = 1/48 márka súlyú ezüst. *Győrffy György*: István király és műve. Budapest, 1977. 491. o.

152 1267 ÁUO III. 153., Reg. Arp. 1549.

153 1268 HO III. 14., Reg. Arp. 1570.

154 1268 HO VIII. 115.

155 1266. aug. 20. Zágráb. *Smičičlas* V. 391. és 1272. máj. 29. *Smičičlas* V. 629., Reg. Arp. 2193.

156 É. n. (1274.) júl. 19. Esztergom HO V. 50., Reg. Arp. 2516.

157 1275 Mon. Strig. II. 54. A burgensisek között aranyműves (aurifaber) is szerepel.

158 1278. aug. 30. ÁUO IX. 198., Reg. Arp. 2891.

159 1279 (jún.—aug.) ÁUO IX. 225., Reg. Arp. 2975.

160 1279. dec. 29. HO VI. 249., Reg. Arp. 3020.

161 1283. máj. 22. Reg. Arp. 3221. „...quantitas etiam ipsius terre sit sufficiens ad tria aratra in terris arabilibus, fenetis et pratis et in aliis attinentis suis.”

162 1162 Sopron O. I. 2., Reg. Arp. 101. „...hunc hominem in Supruniensis castris (!) manentem nomine Forcos a civili iugo subtraxi, tantaque dote libertatis sublimavi, ut ubicunque vellet libere ac secure famulari posset...”

valószínűleg szláv — várszolgákat, kik a tatárjárás idején kitüntették magukat Trencsén vár védelmében, majd az osztrák herceg elleni háborúban, a szentkirály jobbágyai közé, tehát a várjobbágyok legfelső rétegébe emeli.¹⁶³ Albeus várszolga fiát, Rubynus királyi bajvivót (pugil) a bajvívásban és más módon szerzett érdemeiért Csák zalai ispán kiemeli a zalai castrensisek sorából, s a zalai várjobbágyok közé emeli.¹⁶⁴ A várszolga követségben is kitüntetheti magát olyan mértékben, hogy kiemelkedjék a várszolgák sorából. Így Visibor fia Germanus, az újvári vár „serviense”, kit Béla király a Danilo orosz herceghez küldött követségben tett szolgálataiért emel testvéreivel Rennardus-szal és Iuud-dal együtt az újvári vár szentkirályi jobbágyfiai közé.¹⁶⁵

A XIII. század második felében a várszolga az előbb említetteknel nagyobb mértékben is emelkedhetik a társadalmi ranglétrán. 1265-ben István ifjabb király István castrensis fiait, Lászlót és Istvánt, akik Tumboldus gömöri várispán vezetésével különböző hadjáratokban vettek részt, serviensei közé emeli és „teljes arany szabadsággal” ruházza fel.¹⁶⁶ Hasonlóképpen a királyi serviensek közé emeli V. István király Thyuch fiait, Bud, Tódor és Abrank zalai várnépeket különböző hadjáratokban szerzett érdemeikért.¹⁶⁷ A várszolga tehát a várjobbágyi fokozat átugrásával is léphet a királyi serviensek közé e korszakban, mikor a király a várjobbágyokat is tömegesen emeli a királyi serviensek közé, ezeket tartván a számára legalkalmasabb, korszerű hadakozó népelemnek. Így emelkedik a királyi serviensek közé Corradus, Agabit, Cholka, Warda, Mortun, Wida, Rumen és Gout, a pozsonyi vár népei, kik Istvánt Béla király elleni harcokban fegyveresen szolgálták.¹⁶⁸ Hasonlóképpen emelkedtek János nógrádi várszolga fiai, Miklós, Jakemin és Egyed — egyébként András ispán magánserviensei —, valamint Zebene fia Dénes a castriensisek sorából az ország nemesei közé.¹⁶⁹ A nemesítés apjukra is kiterjed.

Kalianus fiai Anyanus és Us, meg Us fia János szolgagyőri castrensisek részt vettek V. István bolgár hadjáratában és a németek által elfoglalt Győr vára ostromakor megsebesültek, a várnépek sorából a királyi serviensek közé kerülnek.¹⁷⁰ A cseh király elleni harcokban tüntette ki magát Wech fia Bagun, kit a király a nyitrai vár népei közül az ország nemesei közé emel.¹⁷¹ 1287-ben IV. László a pozsonyi vár Henrik fia Miklós nádortól való visszaszerzésekor szerzett érdemeikért egyszerre huszonkét pozsonyi várszolgát emel az ország nemesei közé, hogy a „harcosok száma emelkedjék”.¹⁷²

Előfordult, hogy az új nemeseket régi kondíciójuk miatt zaklatták. A legtöbb nemesítő oklevél külön hangsúlyozza, hogy volt várszolgát senki se merje előző kondíciója miatt háborgatni. Ez nem mindig volt elegendő. IV. László Orbán és Lewryk gömöri várszolgákat hűségükért és Orbán fiának Jánosnak hadi érdemeiért a gömöri vár joghatósága alól kivéve a királyi serviensek közé sorolja s elrendeli, hogy a gömöri ispánok ne zaklassák őket előző kondíciójukra hivatkozva.¹⁷³ Ez sem volt elegendő, mert László szükségesnek érezte, hogy egy másik oklevélben megparancsolja a gömöri ispánnak és várjobbágyoknak, hogy Orbán és Lewrik várnépeket és fiaikat ne zaklassák régi állapotukra hivat-

163 1243. jún. 2. ÁUO VII. 135., Reg. Arp. 743. Kétséges, hogy e várszolgák milyen fegyverzetűek voltak, mit jelent az oklevélben a „qui nobis in cabatis servire consueverant...”? Talán láncinget jelent.

164 1246 ÁUO VII. 218.

165 1251 OL DL 69.151. Kivonatós szöveg Bebek Detre nádor 1402. április 16-i ítéletleveléből. Reg. Arp. 955.

166 1265 *Fejér* VII/5. 341., Reg. Arp. 1844.

167 1271. aug. 25 ÁUO VIII. 350., Reg. Arp. 2104. „...tam commendabilem exercuerunt miliciam...”

168 1271 *Fejér* V/1. 103., Reg. Arp. 2088.

169 1272 *Fejér* VII/4. 142., Reg. Arp. 2197. — 1274. febr. 22. és szept. 3. között *Fejér* VII/4. 149., Reg. Arp. 2474.

170 1273. jún. 21. *Fejér* VII/2. 73., Reg. Arp. 2382.

171 1279 (jún.—aug.) Reg. Arp. 2985.

172 1287. márc. 2. HO II. 18., Reg. Arp. 3427. „...numeris bellatorum augeatur...”

173 IV. László kora, é. n. HO VIII. 277., Reg. Arp. 3609.

kozva, mert földjeikkel együtt kivette őket a gömőri vár kötelékéből s a királyi serviensek közé emelte.¹⁷⁴

A várnépek nemesítése III. András idején is folytatódik. Két oklevélben számos pozsonyi várszolgát nemesít hadi érdemeik fejében. Az egyik oklevélben hat várszolgát¹⁷⁵ és rokonaikat, a másikban nyolcat.¹⁷⁶

Bár a várjobbágy és a castrensis között nem csekély társadalmi különbség volt, nem ritkán előfordult, hogy jogaik védelmében közösen léptek fel. Mint *Bolla Ilona* megállapította, a várföldekért vívott harc közelebb hozta őket egymáshoz. A várjobbágy nem tudott sikeresen harcolni jogaiért, ha nem állt mögötte tömeg, a várnép is kevesebb sikerre számíthatott tekintélyes vezetők nélkül. A várszolgák önálló földért pereskedése majdnem mindig eredménytelen. Előfordul, hogy elkezdenek egy pert várjobbágyi vezetés nélkül, de inkább vesztes félnek tekintik magukat, mint hogy várjobbágyok nélkül folytassák azt. Néha sikerrel járt közös fellépésük.¹⁷⁷ 1234-ben viszont a szolnoki várjobbágyok és várszolgák közösen pereskednek az esztergomi érsekséggel és a pert elvesztik.¹⁷⁸ 1236-ban a nyitrai és pozsonyi várjobbágyok és várszolgák Uriás pannonhalmi apáttal pereskednek.¹⁷⁹ 1241-ben a pozsonyi várjobbágyok és várszolgák a Salamon nemzetségből származó nemesek ellen folytatnak birtokpert. A pert bajvívással döntik el és azt a nemesek nyerik meg.¹⁸⁰ Vasvári castrensisek várjobbágyaikkal, köztük a várnaggyal szövetkezve, pereskednek Ponit comes ellen, azzal vádolván őt, hogy a várföldből 80 ekényit saját birtokához csatolt. Roland nádor, pozsonyi ispán esküt követelt tőlük, de ők nem merték az esküt letenni.¹⁸¹

Öt vasvári castrensis és Belkus fia Simon között folyt 1255-ben birtokper. A perben minden várjobbágy a castrensisek ellen vallott, kivéve Bana várnagyot.¹⁸² Pozsony megyei várjobbágyok és várszolgák a vár nevében pereskednek Remigius ispánnal, három ekényi föld birtokáért. A pert Remigius ispán nyeri meg.¹⁸³ A Kalnik-i várjobbágyok és castrensisek közösen pereskednek Zakey fia Péter ellen. A per kiegyezéssel végződik Roland szlavón bán előtt.¹⁸⁴ 1266-ban a veszprémi püspök azzal vádolt két somogyi várszolgát, hogy megölték a püspök egyik jobbágyát. A perben a somogy megyei curialis comes, Ders fia István, és Endre somogyi hadnagy a két várszolgával szövetségben pereskedik.¹⁸⁵

Mocya comes vasvári várjobbágy a várszolgákkal szövetségben Herman-*i* Tyma fia Teodor comestől egy földet követel, azt várföldnek nevezve. A pert elvesztik, Erney országbíró szilenciumot parancsol nekik.¹⁸⁶ 1270-ben a moruchai comes várjobbágyaival és várszolgáival együtt pereskedik a zágrábi püspökkel.¹⁸⁷ Közösen folytatnak és vesztenek el egy birtokpert Bertalan fia Dénes ispánnal szemben a soproni várjobbágyok és castrensisek.¹⁸⁸

Előfordult, hogy a várjobbágyok és várszolgák egymás ellen pereskedtek.

174 IV. László kora, é. n. nov. 18. Kompolt. Reg. Arp. 3598.

175 1298 *Fejér* VII/5. 541. L. még 1299 *Fejér* VI/2. 200.

176 1299 *Fejér* VI/2. 189.

177 *Bolla Ilona*: i. m. (1957) 90–91. o.

178 1234 Mon. Strig. I. 304., Reg. Arp. 534.

179 1236 ÁUO VII. 9. és XI. 470., Reg. Arp. 610.

180 (1241) *Fejér* IV/1. 149., Reg. Arp. 705.

181 1254. szept. 30. OL DL 39.251.

182 1255 HO VIII. 65. és 70. A várszolgák neve: Jeké, Pál, Kozma, Márton és Deme.

183 1256. nov. 6. ÁUO XI. 425. Reg. Arp. 1109.

184 1266. okt. 6. Crisil, *Smitičklas* V. 395. A várjobbágyok és várszolgák itt rokonságban vannak egymással.

185 1266 *Fejér* IX/7. 675.

186 1269. okt. 13. Fuzygtu. HO I. 41.

187 1270 ÁUO XII. 36.

188 1279 *Fejér* VII/2. 76.

1256-ban a garigi várjobbágyok és castrensisek pereskedtek egymás ellen — a somogyi várispán a castrensisekkel szövetségben pereskedett.¹⁸⁹

Mi volt a szabad hospesek s a várispánság viszonya?

A várispánság hadakozó népeinek libertása feltételes, királyi libertás volt, a szabad hospeseké pedig teljes (plena). Érthető, ha egy szabad hospes tiltakozott, amikor várjobbágnak tartották.

1212-ben II. András királyi házába és familiájába fogadja — régi szabadságait visszaállítva — István klerikust és visszahelyezi őt öt ekényi birtokába. István pap őse, Kál, még Szent István idejében jött Magyarországra német földről, Gizella királyné kíséretében, mint szabad ember, és Sopron vármegyében élt (... in Comitatu castri Supruniensis libere et absque alicuius condicione terram et locum cohabitandum elegisset). De Géza király idejében Lőrinc vasvári és soproni ispán előtt a soproni várjobbágyok István pap atyjáról Alykonról azt állították, hogy várjobbágy, hogy ezzel szabadságát kétségbevonták (ut per hoc ipsus titulum infringerent libertatis).¹⁹⁰ A várispánság területén, a vár „megyében” letelepült hospes helyzete tehát kedvezőbb volt, mint a várjobbágyoké, a várjobbágyok viszont igyekeztek a hospeset a maguk szintjére „süllyeszteni”, szabad állapotát korlátozni. Ezt próbálták meg Uros nyitrai hospes esetében is, akit szolgagyőri várjobbágyok, köztük a hadnagy és a főpraeco, igyekeztek a vár kötelékébe vonni, Uros azonban igazolni tudta, hogy szabad hospes.¹⁹¹ Szabad hospes lehetett a Liptó megyében élő „Gallicus” János is, kit IV. Béla azzal a feltétellel erősít meg 4 eke liptói föld birtokában, hogy ő és utódai általános hadfelkelés esetén a liptói vár védelmére a várban maradnak.¹⁹² János nyilvánvalóan nem volt várjobbágy, mert akkor nem kellett volna kötelezni, hogy maradjon a várban. Mint neve is mutatja, francia, vagy vallon származású szabad hospes lehetett, ki a vármegye területén élt, de a várban történő fegyveres szolgálatát külön földadománnyal kellett biztosítani. Helyzete szemmel láthatólag kedvezőbb, mint a várjobbágyoké.

A várban lakó hospesek, ha szabad eredetűek voltak is és a várjobbágyoknál teljesebb szabadsággal bírtak, kötelesek voltak részt vállalni a vár terheiből. Ettől akartak szabadulni egyes soproni hospesek, akik — társaik jelentése szerint —, a vár terhei alól kivonva magukat, a környéken kezdenek lakni s így a vár nagy része üresen marad. IV. László, mivel a várnak állandó őrségre van szüksége, elrendeli, hogy a várban birtokrésszel rendelkezők állandóan a várban lakjanak, s a környékre költözők haszonvételeit (utilitas possessionum) a várban lakók a maguk hasznára fordítsák.¹⁹³ A soproni hospesek élvezték — a vár védelme fejében — a soproni kerület (cutellus) dézmájának huszadát.¹⁹⁴

Sopronban eszerint a hospesek, akik fokozatosan városi polgárokká válnak, fokozódó mértékben vesznek részt a vár védelmében. A hospesekhez csatolta a király a királyi határőr íjászok maradványait is, kivéve őket a soproni ispán hatásköre alól.¹⁹⁵

A várjobbágyok és várszolgák egy része, s különösen a várjobbágyok jelentős része, a királyi serviensek, a nemesség sorai közé emelkedett. De nem az összes várjobbágyok, még kevésbé az összes várszolgák. Mi történt a többiekkel?

189 1256. nov. 10. *Smičičlas* V. 26., Reg. Arp. 1111. és 1112.

190 1212 ÁUO I. 22., Reg. Arp. 279.

191 1255. nov. 8. HO VII. 48.

192 1262 HO VI. 232., Reg. Arp. 1313. „Johannes tempore exercitus generalis in castro Lyptou permanebit sicut miles in custodia dieti castri.”

193 1283. júl. 25. Jánoshida mellett. Sopron, v. O. I/1. 10., Reg. Arp. 3249.

194 (1283.) júl. 25. Jánoshida mellett. ÁUO IV. 381., Reg. Arp. 3250.

195 (1283.) júl. 25. Jánoshida mellett. ÁUO IV. 380., Reg. Arp. 3251.

Már *Pesty Frigyes* észrevette, hogy várjobbágyokról Nagy Lajos, Mária, Zsigmond, sőt Mátyás korában is hallunk még.¹⁹⁶ *Czimer Károly* szerint a XIV. század elején a várjobbágyok és a vár más hadakozó elemei a megyei nemesség tisztjei alatt vonulnak hadba, azaz a nemesek magánservienseivé válnak.¹⁹⁷

Bolla Ilona megállapítása szerint a nemességet nem nyert várjobbágyok egy része világi úr familiárisává vált és kedvező esetben uruk kieszközölhette számukra a nemesítést. Kiválthattak a vár birtokszervezetéből és teljes libertáshoz juthattak anélkül is, hogy nemessékké váltak volna. Más részük a kialakuló polgárság és jobbágyparasztság sorai közé került. A XIII. század végén és a XIV. század elején is maradtak még nem jelentéktelen várjobbágy elemek és éltek tovább a király birtokain. Általában nem lettek a király hűbéresei. A király bármikor gyakorolhatta felettük függésük „proprius” természetéből fakadó úri hatalmát. A XIV. században is többször szerepelnek várjobbágyok és nemes jobbágyok, de státusuk régi fénye elhalványult. A megye, mint a nemesség fóruma, nem biztosított számukra helyet és funkciót. Jobagio elnevezésük azt mutatja, hogy nem kerültek a nemességbe. Ha egyházi úr fennhatósága alá kerültek, rendszerint a királyi birtokon élvezett státusuknak megfelelően az egyházi népek felsőbb rétegét gyarapították. A nemességbe vivő út számukra lezárult.¹⁹⁸

A XIV. századi várjobbágyokról szóló oklevelek közül csak néhányat említünk. 1309-ben szerepel Gergely fia János, a barsi vár jobbágya.¹⁹⁹ 1310-ben Kelecsényi Dobák és fiai, István és Lukács, valamint társaik, barsi várjobbágyok,²⁰⁰ 1315-ben Pyrus (dictus) Jakab barsi nemes jobbágy.²⁰¹ Iwanche-i Dömötört 1324-ben mint baranyai hadnagyot említik (maior exercitus de Baranya).²⁰² Kérdés, hogy létezett-e még valamilyen Baranya vármegyei királyi zászlóalj? Valószínűbb, hogy Dömötör csak viselte hadnagyi címét. Komárom megyei várnépeket említ I. Károly 1326-os oklevelében.²⁰³ Pozsony megyei nemes várjobbágyokról és a várhoz tartozó földről szól egy szintén 1326-os királyi oklevél.²⁰⁴

A XIV. század első felében még sok esetben kerül igazolásra egyes nemesek nemességének eredete, s átírják az őseiket a vár kötelekéből kiemelő XIII. századi királyi okleveleket.²⁰⁵ Paznanus fia György zágrábi nemes várjobbágyoknak adja el egy birtokát 1335-ben.²⁰⁶ Hrascina nemes várjobbágyok szerepelnek 1335-ben.²⁰⁷ Versend-i András 1340-ben baranyai nemes jobbágyként szerepel.²⁰⁸ 1348-ban Nógrád megyében Domokos „jobagio castri” egy kiküldött szolgabíró mellett szerepel.²⁰⁹ A császári káptalan 1352. évi oklevelében vár-földről és várjobbágyokról szól.²¹⁰ 1354-ben is volt még várjobbágy-nemesítés.

196. *Pesty Frigyes* i. m. (1882) 73. és köv. o.

197. *Czimer Károly*: i. m. (1914.) 43. és köv. o. A nemesi megyét a régi királyihoz hasonlóan katonai egységnek is tartja Marczali Henrik. A megyei nemesség és a várjobbágyok 1290-ben is egy dandárt alkottak, mint IV. László 1290-es Szabolcs, Szatmár és Ugocsa megyéhez intézett felszólítása mutatja. (*Marczali H.*: Magyarország története az Árpádok korában. Budapest, 1896. 654—655. o.)

198. *Bolla I.*: i. m. (1976) kézirat. A kialakuló polgárságban jelentős a várjobbágyok szerepe. *Granasztói György* szerint a kolozsvári német telepeseket vezető, s a felbomlott várszervezetből ott maradt várjobbágy eredetű patricius nemzetségek sajátították ki a városi tisztségeket. (A középkori magyar város. Budapest, 1980. 112. o.)

199. 1309. okt. 9. OL DL 86.911.

200. 1310. febr. 1. OL DL 86.911.

201. 1315. febr. 26. OL DL 86.929 és 1327. márc. 1. Visegrád. OL DL 86.983.

202. 1324. dec. 10. OL DL 87.433. 1319-ben Baranya megyében az ispán s a négy szolgabíró mellett még szerepel Jakab maior exercitus. De ez lehet a megyei nemesség kontingensének parancsnoka is. (OL DL 83.677.)

203. 1326. jan. 8. Visegrád. OL DL 42.873.

204. 1326. júl. 25. Visegrád. OL DL 25.078. és DL 38.117.

205. 1327. ápr. 9. OL DL 61.239. — 1328. márc. 9. OL DL 57.104. — 1335. aug. 5. Sopron. HO III. 104.

206. 1335. aug. 27. Zágráb. OL DL 37.580.

207. 1335. okt. 30. OL DL 40.732.

208. 1340. okt. 25. OL DL 87.112.

209. 1348. júl. 2. OL DL 67.273.

210. 1352. szept. 26. OL DL 41.191.

Ekkor emeli István szlavón herceg Ratk fia Miklós móróczi nemes várjobbágyot és társait, hadi érdemeik fejében, az országos nemességbe.²¹¹

Nem csak Szlavóniában voltak várjobbágyi birtokok a XIV. század közepén. 1358-ban Nagy Lajos a Bars megyei Tapolcsány és Bajka várjobbágyi birtokokat a várjobbágyi terhektől megszabadítva adományozza el.²¹² Lajos király 1358-ban emeli Borfői Lőrinc fiait, Istvánt, Mihályt, Miklóst és János fia Jánost a honti várjobbágyokból az ország nemesei közé.²¹³ Bábóti várjobbágyokon elkövetett erőszakról szól János rábaközi főispán és kapuvári várnagy 1359-es oklevele.²¹⁴ Lajos király 1360-ban emeli az országos nemesek közé Szécsi Miklós dalmát és horvát bán ítélőmestere, György fia Domokos mester rokonait, Sebestyén fiait, Mihályt és Benedeket, akik soproni várjobbágyok voltak.²¹⁵ A zágrábi határban fekvő Mrachlin lakóinak 1360-ban fontos, hogy ők a zágrábi vár nemes jobbágyai, s nem ennél hátrányosabb helyzetű népek.²¹⁶ Veszprém megye várjobbágya 1364-ben, mint bűnügyben kiküldött megyei ember szerepel.²¹⁷ 1364-ben Szabolcs és Bereg megyék közgyűlésén még — úgy látszik — fontos volt annak igazolása, hogy Megyeri Tamás fia Miklós és mások sohasem voltak várnépek, hanem mindig szabolcsi nemes várjobbágyok voltak s szabolcsi birtokaikat mint harcos várjobbágyok birtokolták.²¹⁸ Hasonló témával foglalkozott 1366-ban Bars vármegye közgyűlése.²¹⁹ 1371-ben Szécsi Miklós országbíró olyan perben hoz ítéletet, melyben vita folyik arról, hogy az alperesek Nyitra megyei nemes jobbágyok-e, vagy kikiáltói szolgálatot teljesítő várnépek, azaz praeco-k?²²⁰ A szlavóniai Kőrösön Hegen és Gencs vár nemes jobbágyai pereskednek egymással.²²¹ Zágrábi nemes várjobbágyok szerepelnek 1382-ben is.²²² Valkóvárott 1383-ban egy hatalmaskodás kivizsgálására kiküldött megyei megbízott címe: „maior exercitus populorum castrensium”.²²³

A várjobbágyok, várszolgák, a királyi megyei szervezet maradványainak további sorsát vizsgálni nem feladatunk. Elégedjünk meg annyival, hogy a XIV. században nemcsak a némileg más társadalmi fejlődésű Szlavóniában szerepelnek nemes várjobbágyok, hanem az ország más részein is fontos, hogy várjobbágyi vagy várnépi eredetű-e valaki, történnék még várjobbágy-nemesítések és vagy a királyi vármegye némely funkcionáriusai kapnak szerepet a nemesi vármegyében, vagy a nemesi vármegye nevezi a maga embereit a régi királyi megyétől átvett elnevezésekkel.

A királyi várispánságok hadakozó népeinek helyzete e várispánságok felbomlása során tehát a következő módon alakult.

A várispánsági szervezet bomlása a XII. század végén kezdődött és az 1250-es évek végén s az 1260-as évek elején gyorsult fel. E folyamatnak IV. Béla a tatárjárás előtt igyekezett gátat vetni, de 1241 után e törekvéssel — mely sikertelennek bizonyult — felhagyott.

A várjobbágyok egy részének sikerült — kedvező gazdasági helyzetük és vi-

211 1354. máj. 15. Iváncs. *Fejér* IX/6. 286.

212 1358. nov. 9. Anj. O. VII. 478. „...ab omni honore et gravamine iobagionatus dicti castris exemptas...”

213 1358. dec. 11. Anj. O. VII. 522. „...a servitute conditionaria castris sui Hontensi...”

214 1359. febr. 21. HO III. 173.

215 1360. márc. 23. Visegrád. OL DL 65.560., 65.508., 65.517., 65.504.

216 1360. nov. 19. Zágráb. OL DL 37.580.

217 1364. júl. 4. Vásárhely. OL DL 66.161.

218 1364. szept. 14. OL DL 24.910. — 1366. jún. 27. OL DL 24.910. — 1378. okt. 19. OL DL 24.910. — 1378. nov. 14. Visegrád. OL DL 24.910.

219 1366. júl. 8. Bors város mellett. OL DL 58.573.

220 1371. jún. 8. OL DL 98.170. — 1372. aug. 22. Nyitra mellett. OL DL 98.170.

221 1377. márc. 17. Kőrös. OL DL 38.713.

222 1382. jún. 2. Zágráb. OL DL 37.580.

223 1383. febr. 19. Valkóvár. OL DL 91.899. A „várjobbágy” elnevezés még 1410-ben is előfordul. (*F. Makany*: „Le pays de la noblesse nombreuse”. Budapest, 1980. 16—17. o.)

tézi tetteik jóvoltából — a vár kötelékéből kiemelkedve a királyi serviensek, később a köznemesek sorai közé emelkedni. Ez volt a várjobbágyság katonailag leghasználhatóbb, részben nehéz fegyverzetű része. Minden várjobbágyság fel-emelkedése általában külön királyi elhatározás eredménye volt, de a bomlás előrehaladott szakaszában levő megye várjobbágysága olykor királyi döntés nélkül is kiválhatott megyéjéből. A várjobbágyság szerepe a XIII. század második felében is jelentős volt. Egy részük a feudális nagyurak hadakozó serviensévé, magánhadserégének harcosává vált.

Hadakozó volt a castrensisek (várszolgák) egy része is, s így nekik is volt némi esélyük arra, hogy a vár kötelékéből kiválva a köznemességbe emelkedjenek. Közülük természetesen kevesebben jutottak a királyi serviensek, a köznemesek közé, mint a gazdagabb és minden esetben hadakozó várjobbágyságok közül.

A vármegye területén élő hospeseknek a várhoz fűződő kapcsolata lazább volt, mint a várjobbágyságoké és várszolgáké. A várispánságok megszűnése után nagyrészt a kialakuló városok polgáraivá váltak.

A várszolgák többsége a jobbágyparasztságba olvadt. A nemességbe nem emelkedő várjobbágyságoknak az a része, amely nem vált valamelyik nagyúr serviensévé, vagy valamelyik egyház hadakozó jobbágyságává, a városi polgárság vagy a jobbágyparasztság számát gyarapította.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Anj. O.	= Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.: <i>Nagy Imre, Tasnády Nagy Gyula</i> . I—VII. Budapest 1878—1920.
Apponyi O.	= A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok levéltárában őrzött oklevelei I. 1241—1526. Budapest, 1906.
ÁUO	= Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi <i>Wenzel Gusztáv</i> . I—XII. Pest, Budapest, 1860—1874.
Budapest O.	= <i>Gárdonyi Albert</i> : Budapest történetének okleveles emlékei I. k. Budapest, 1936.
Cod. Dipl. Slov.	= Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae. Tom. I. 805—1235. Ad edendum praeparavit <i>Richard Marsina</i> , Bratislavae, 1971.
Eperjes városi levéltár	jelenleg az Eperjesi Járási Levéltárban (Prešov)
<i>Fejér</i>	= Codex diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Studio et opera <i>Georgii Fejér</i> , I—XI. Budae, 1829—1844.
Gombos	= <i>Gombos Ferenc Albin</i> : Catalogus fontium Historiae Hungariae 800—1301. I—IV. Budapest, 1937—1938., 1943.
HK	= Hadtörténelmi Közlemények, Budapest.
HO	= Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: <i>Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly</i> és <i>Véghely Dezső</i> I—V. Győr, 1865—1873., <i>Ipolyi Arnold, Nagy Imre</i> és <i>Véghely Dezső</i> VI—VIII. Budapest, 1876—1891.
H Oklt	= Hazai Oklevéltár 1234—1536. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: <i>Nagy Imre, Deák Farkas</i> és <i>Nagy Gyula</i> . Budapest, 1879.

- Marczali*: Enchiridion = *Marczali Henrik—Angyal Dávid—Mika Sándor*: Enchiridion... A magyar történelem kútfőinek kézikönyve, Budapest, 1902.
- Mon. Strig. = *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* I—II. Ed. *Ferdinandus Knaus*. Strigonii 1874—1882, III. Ed. *Lodovicus Crescens Dedek*, Strigonii 1924.
- OL DL = Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény.
- PR = A pannonthalmi Szent Benedek-rend története. Kiadja a pannonthalmi Szent Benedek-rend, szerk.: *Erdélyi László, Sörös Pongrác*, I—XII. B. Budapest, 1902—1916.
- Reg. Arp. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, I—II/1. Szerk.: *Szentpétery Imre*. Budapest, 1923—1943. II/2—3. Szerk.: *Szentpétery Imre—Borsa Iván*. Budapest, 1961.
- Smičiklas* = *Smičiklas, T.*: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. *Diplomatski Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, II—XV. Zagrabiae, 1904—1934.
- Sopron v. O. = Sopron szabad királyi város története, 1. rész. Oklevelek és levelek I. sor. I—VI. II. sor. I—V. Kiad. *Házi Jenő*, Sopron, 1921—1938.
- Sz = Századok, Pest, Budapest.
- Sztáray O.* = A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Szerk.: *Nagy Gyula*, I—II. Budapest, 1887—1889.
- TT = Történelmi Tár, Budapest.
- Teutsch—Firnhaber* = *G. D. Teutsch—F. Firnhaber*: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. I. — 1301. Wien, 1857.
- Urk. Burg. = Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg, Bearb. von *Hans Wagner* und *Irmtraut Lindeck-Pozza*. I—II. Graz—Köln, 1955—1965.
- Zalai O. = Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: *Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula*. I—II. Pest, Budapest, 1866—1890.
- ZiO = A zichi és vásonkeői Zichy család idősb ágának okmánytára. *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő*. Szerk.: *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál*. I—XII. Pest, Budapest, 1871—1931.
- ZW = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von *Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch*. I—IV. Hermannstadt, 1892—1937.

РАСПАД КОРОЛЕВСКОГО КОМИТАТА ВРЕМЕН АРПАДА
И СУДЬБА НАСЕЛЯВШЕГО ЕГО ВОИНСКОГО ЛЮДА

Резюме

Статья рассматривает вопросы, связанные с судьбой воинского люда королевского замкового округа (комитата) в период распада этой системы. Опираясь на работы исследователей Элемера Маюс, Иштвана Сабо, Илоны Болла и др., занимавшихся этим вопросом, автор статьи заключает, что жители королевского комитата состояли из нескольких различных по своему общественному и имущественному положению слоев. Однако среди них лишь госпесы (новопоселенцы, поселившиеся в Венгрии иностранцы—немцы, итальянцы, славяне—занимавшиеся ремеслом и торговлей) имели полную свободу.

Ведущая прослойка, значительная часть замковых крепостных (иобагионов замков) без особых трудностей влилась в дворянское сословие. Этот процесс начался уже в конце XII века, но во всей своей полноте он развернулся только во второй половине XIII века. Правители и сами старались содействовать реализации этой тенденции. Верхний слой крепостного крестьянства мог подняться по общественной лестнице главным образом благодаря своим воинским заслугам. Таким образом ущерб вследствие утраты комитатских земель с оборонной точки зрения был лишь видимым, ибо владельцы отдельных поместий, освобожденных от крепостного статуса, продолжали и впредь нести воинскую повинность.

Во второй половине XIII века ослабевающая королевская власть вела упорную борьбу с восходящими олигархами, чтобы удержать за собой замковых крепостных, и вместе с тем, чтобы сохранить в их лице свою военную базу. Однако это борьба принесла лишь частичные результаты, так как значительная часть иобагионов замков превратилась в личных сервиентов землевладельцев. А перед последними по благовелению их господина также открылся путь к «полной свободе», то есть к получению дворянских привилегий.

Не только иобагионы, но и часть замковых слуг также располагала земельной собственностью, и небольшая их часть выдвинулась в дворянские сословие страны, ибо, как это констатировал в одном из своих писем король Ласло IV в 1287 году, когда он дарствовал дворянское звание 22 пожоньским замковым слугам, необходимо было, «чтобы увеличилось количество воинов». Однако большая их масса в XIV веке слулась с унифицировавшимся крепостных крестьянством.

Остатки королевских иобагионов замков продолжали жить в XIV столетии. И в этот период можно встретиться с грамотами, дарствовавшими общегосударственный дворянский титул, но военное значение воинского люда бывшего королевского комитата теперь уже совершенно исчезло. Замковые сервиенты влились в феодальное войско дворянских комитатов.

András Borosy

DER ZERFALL DES KÖNIGLICHEN KOMITATS ZUR ZEIT DER ÁRPÁDEN
UND DAS SCHICKSAL DES KRIEGSVOLKES

Resumee

Die Studie beschäftigt sich mit dem Schicksal des Kriegsvolkes der königlichen Komitats zur Zeit des Zerfalles des Systems. Sieh auf die Werke der sich mit dieser Frage beschäftigenden Forscher (Elemér Mályusz, István Szabó, Ilona Bolla, usw.) stützend, stellt sie fest, dass mehrere Gesellschaftsschichten verschiedener gesellschaftlicher und materieller Lage die Bevölkerung des königlichen Komitats gebildet hatten. Von ihnen hatten aber nur die Hospesen eine vollkommene Freiheit.

Die führende Schicht, der grösste Teil der Jobagiones castri assimilierte sich ohne Schwierigkeiten mit dem Adel. Der Prozess hatte schon am Ende des 12-ten Jahrhunderts begonnen, entfaltete sich aber erst in der zweiten Hälfte des 13-ten Jahrhunderts in seiner Vollständigkeit. Die Herrscher strebten selbst danach, diese Tendenz zu fördern. Die oberste Schicht der Jobagiones castri verdankte ihren gesellschaftlichen Aufstieg hauptsächlich ihren militärischen Verdiensten. Der Schaden durch den Verlust der Burggüter vom Standpunkt der Landesverteidigung war nur scheinbar, da jeder Landbesitzer der von dem Burgsystem unabhängig wurde, erfüllte jedoch weiterhin seine Militärpflicht.

In der zweiten Hälfte des 13. J. H. führte die königliche Macht, die immer schwä-

cher wurde, einen zähen Kampf mit den aufstrebenden Oligarchen, die die Jobagiones castri behalten und damit die Basis ihrer militärischen Macht bewahren wollten. Dieser Kampf führte nur zu Teilerfolgen, da der grösste Teil der Jobagiones castri zu Privatkriegern des Hochadels geworden sind. Auch für die Letzterwähnten — dank ihrem „Dominus“ — wurde der Weg zur „vollständigen Freiheit“, d. h. Erhaltung der adeligen Vorrechte, geöffnet.

Nicht nur die Jobagiones castri, sondern auch ein Teil der Burgdiener besaßen Land. Ein kleiner Teil von ihnen stieg in die Reihe des Adels auf. Ladislaus IV, der 1287 in Pozsony 22 Burgdiener in den Adelstand erhoben hatte, begründete in seinem Brief diesen Akt als „notwendig um die Zahl der Krieger zu erhöhen“. Die Mehrzahl von ihnen ist im 14. J. H. in der immer mehr einheitlich werdenden Fronbauerschaft aufgegangen.

Die Überreste der königlichen Gespanschaften existierten im 14. J. H. noch weiter. Auch zu dieser Zeit findet man Dokumente über Adelsverteilung, aber die militärische Bedeutung des Kriegsvolkes des einstigen königlichen Komitats war schon ganz verschwunden. Die den Burgen Zugehörigen wurden in den adeligen Komitatsbanderrien assimiliert.